

دانشگاه باقرالعلوم «علیه السلام»
دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: علوم سیاسی

عنوان:

کلام سیاسی در الغدير

استاد راهنما:
دکتر غلامرضا بهروزک

استاد مشاور:
دکتر سپید محمدتقی آل غفور

نگارش:
عاطفه صادقی دره‌پدی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم:

آستان بانوی کریمه ای که در سایه اش پناه گرفته ایم...

شفیعه روز جزا، فاطمه معصومه (سلام الله علیها)

تقدیر و تشکر

از لطف و بزرگواری اساتید محترمی که طی سالهای تحصیل، علاوه بر علم و دانش، از مکتب اخلاق و معرفتشان بهره برده ام، بالاخص اساتید محترم و عزیزی چون جناب آقایحجت الاسلام و المسلمین دکتر غلامرضا بهروزی لک و جناب آقای حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد تقی آل غفور که نگارش این پایان نامه بدون راهنمایی و مشاورت ایشان میسر نبود.

همچنین سپاس از دیگر اساتید عزیز و بزرگوار دوران تحصیل از جمله جناب آقای دکتر محمدستوده و جناب آقای حجت الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک زایی دست بوس پدر و مادرم هستم که محبت اهل بیت (علیهم السلام) را به من نوشاندند و سپاسگزار همسرم که اگر همراهی و لطف ایشان نبود، این مسیر به سرانجام نمی رسید.

چکیده

پایان نامه حاضر با عنوان «کلام سیاسی در الغدیر» از نوع تحقیقات «نظری - بنیادی» است که با هدف بررسی و تحلیل توصیفی اندیشه کلامی - سیاسی عالم بزرگ جهان تشیع، علامه امینی (ره)، به رشته تحریر در آمده است.

این پایان نامه در پی یافتن پاسخ «چیستی اصول کلام سیاسی علامه امینی (ره) خصوصاً در کتاب شریف الغدیر» است و بدین منظور بیان نموده که در اصطلاح متکلمین، کلام سیاسی از جمله حوزه‌های مطالعات سیاسی و شاخه‌ای از علم کلام است که در صدد بررسی، تبیین و دفاع از آموزه‌های سیاسی دین اسلام با رعایت اسلوب، روش و غایات علم کلام می‌باشد.

معرفی اجمالی شخصیت والا و آثار ارزشمند علامه امینی (ره) از دیگر مقوله‌های مورد توجه در این پایان نامه است. لازم به ذکر است که محور شناسی کتاب الغدیر و روش و چگونگی تحلیل کلام سیاسی علامه امینی (ره) بر اساس کاربست الگوی تعریف شده از «گلن تیندر» در رساله روشن شده است.

طرح مسأله ضرورت امامت با بیان اقوال و دیدگاه‌های مختلف در این باره، تفاوت نظام مبتنی بر امامت با سایر نظام‌ها، بررسی کارکرد نظام امامت و تفاوت آن با نظام خلافت، روشن کردن شاخص‌های امامت نزد شیعه، نقش و جایگاه والای مردم در دیدگاه منتسب به نظام امامت و حکومت اسلامی مطروحه توسط علامه امینی (ره) و در انتها بررسی نقش مؤثر و جایگاه ویژه گروه‌هایی از جامعه چون نخبگان اهل حل و عقد و مسئولین حکومتی محورهای اصلی این پایان نامه را تشکیل می‌دهند.

کلمات کلیدی: کلام سیاسی، الغدیر، علامه امینی، امامت، حکومت.

فهرست مطالب

مقدمه: طرح تفصیلی تحقیق	۱
۱- تبیین موضوع	۲
۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن	۲
۳- سابقه پژوهش	۲
۴- سؤال اصلی پژوهش	۳
۵- فرضیه‌های پژوهش	۳
۶- سؤالات فرعی پژوهش	۳
۷- پیش فرض‌های پژوهش	۳
۸- اهداف پژوهش	۳
۹- روش پژوهش	۴
۹-۱- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:	۴
۹-۲- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها:	۴
۱۰- مفاهیم پژوهش	۴
فصل اول: کلیات	۵
۱- مقدمه	۶
۲- کلام	۷
۳- کلام سیاسی	۷
۳-۱- جایگاه کلام سیاسی در اندیشه کنونی	۹

- ۲-۳-۲- شاخص‌های کلام سیاسی ۹
- ۳-۲-۱- جامعیت ۹
- ۳-۲-۲- پاسخگویی ۱۰
- ۳-۲-۳- مانعیت ۱۰
- ۳-۲-۴- اولویت بر فقه سیاسی ۱۰
- ۴- تفاوت کلام سیاسی با علوم دیگر ۱۱
- ۴-۱- تفاوت کلام سیاسی و فقه سیاسی ۱۱
- ۴-۲- تفاوت کلام سیاسی و فلسفه سیاسی ۱۲
- ۵- مسائل کلام سیاسی ۱۳
- ۶- الغدير ۱۵
- ۷- بیوگرافی علامه امینی (ره) ۱۵
- ۸- آثار علامه امینی (ره) ۲۰
- ۸-۱- آثار نوشتاری علامه قبل از هجرت به نجف ۲۰
- ۸-۱-۱- شهداء الفضيله ۲۰
- ۸-۱-۲- تحقیق و تعلیق بر کتاب «کامل الزیارات» ۲۰
- ۸-۱-۳- ادب الزائر لمن یمم الحائر ۲۰
- ۸-۱-۴- ثمرات الاسفار (دو جلد) ۲۱
- ۸-۱-۵- حاشیه بر رسائل و مکاسب شیخ مرتضی انصاری ۲۱
- ۸-۱-۶- رساله‌ای درباره نیت ۲۱
- ۸-۱-۷- رساله‌ای در علم «درايه الحديث» ۲۱
- ۸-۱-۸- رساله‌ای در بیان حقیقت زیارت ۲۱
- ۸-۲- آثار پس از بازگشت از نجف اشرف ۲۱
- ۸-۲-۱- تفسیر فاتحه الكتاب ۲۱
- ۸-۲-۲- تفسیر المقاصد العلیه فی المطالب السنیه ۲۱

- ۸-۲-۳- العتره الطاهره في الكتاب العزيز ۲۱
- ۸-۳- آثار ایشان در نجف اشرف ۲۲
- ۸-۳-۱- سیرتنا و سنتنا ۲۲
- ۸-۳-۲- الغدير ۲۲
- ۹- زمانه علامه امینی (ره) ۲۳
- ۱۰- دیدگاه‌های سیاسی علامه امینی (ره) ۲۴
- ۱۰-۱- اعتقاد به مسأله ولایت فقیه در عصر غیبت ۲۵
- ۱۰-۲- تلاش در گنجاندن درس ولایت در دروس حوزه ۲۵
- ۱۰-۳- نگارش کتب بیدارگرانه ۲۶
- ۱۰-۴- ارتباط با گروه‌های مبارز اسلامی ۲۶
- ۱۰-۵- الغدير تلاشی در جهت تفهیم کلام سیاسی برای همه ۲۷
- ۱۰-۶- تلاش در جهت ترسیم نظام الهی ۲۸
- ۱۰-۷- تلاش در جهت ایجاد وحدت اسلامی ۲۸
- ۱۱- انگیزه‌ها و ضرورت تدوین کتاب الغدير ۲۹
- ۱۲- اهمیت و جایگاه علامه امینی و کتاب الغدير از دیدگاه اندیشمندان ۳۱
- ۱۲- ۱- آیت... العظمی صافی گلپایگانی ۳۱
- ۱۲- ۲- آیت... العظمی فاضل لنکرانی ۳۱
- ۱۲- ۳- آیت... حسن زاده آملی ۳۱
- ۱۲- ۴- شیخ آقا بزرگ تهرانی ۳۲
- ۱۲- ۵- آیت... سید عبدالهادی شیرازی^۱ ۳۲
- ۱۲- ۶- آیت... العظمی سید محسن حکیم ۳۲
- ۱۲- ۷- شهید مرتضی مطهری ۳۳
- ۱۲- ۸- علامه محمدتقی جعفری تبریزی ۳۳
- ۱۲- ۹- محمد عبدالغنی حسن^۱ ۳۳

- ۱۰-۱۲- شیخ محمد سعید دحدوح^۱..... ۳۴
- ۱۱-۱۲- دکتر محمد غلاب^۱..... ۳۴
- ۱۲-۱۲- دکتر عبدالرحمان الکیالی^۱..... ۳۵
- ۱۳-۱۲- عبدالفتاح عبدالمقصود^۱..... ۳۵
- ۱۴-۱۲- علاء الدین خروفه^۱..... ۳۶
- ۱۵-۱۲- دکتر بولس سلامه^۱..... ۳۶
- ۱۳- محورشناسی موضوعی کتاب الغدیر..... ۳۶
- ۱۴- الگوی تحلیل کلام سیاسی علامه امینی بر اساس الگوی گلن تیندر..... ۳۷
- ۱-۱۴- معرفی الگوی گلن تیندر..... ۳۷
- ۱-۱-۱۴- رویکردها به مفاهیم اندیشه سیاسی..... ۳۹
- ۲-۱-۱۴- موضوعات الگوی تیندر..... ۴۲
- ۱۵- نتیجه گیری..... ۴۳

Error! Bookmark not defined...... فصل دوم: امام شناسی

Error! Bookmark not defined...... ۱- مقدمه

Error! Bookmark not defined...... ۲- چیستی امامت

Error! Bookmark not defined...... ۳- اقوال و دیدگاهها درباره امامت

Error! Bookmark not defined...... ۱-۳- مفهوم خلافت و نیابت

Error! Bookmark not defined...... ۲-۳- مفهوم ولایت و سرپرستی بر همه مسلمانان

Error! Bookmark not defined...... ۱-۲-۳- ولایت مطلق

Error! Bookmark not defined...... ۲-۲-۳- ولایت در امور دینی و دنیوی

Error! Bookmark not defined...... ۳-۲-۳- ولایت در امور دینی فقط

Error! Bookmark not defined...... ۳-۳- مفهوم واجب اطاعه بودن

Error! Bookmark not defined...... ۴- مسأله ضرورت امامت در جامعه

Error! Bookmark not defined...... ۱-۴- مسأله ضرورت حکومت در اسلام

۴-۱-۱-۱- دلیل عقلی..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۱-۲- ماهیت قوانین اسلام..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۱-۳- سیره عملی رسول خدا(ص) و پیشوایان اسلام..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲- ضرورت امامت در جامعه..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲-۱- قاعده لطف..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲-۲- قاعده حکمت..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲-۳- قاعده امکان شرف..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲-۴- نیاز شرع به حافظ..... **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲-۵- لزوم واسطه فیض..... **Error! Bookmark not defined.**

۵- مسأله ضرورت امامت در جامعه از دیدگاه علامه امینی(ره)..... **Error! Bookmark not defined.**

۶- بررسی ادله و مبانی امامت و رهبری سیاسی در کتاب الغدير..... **Error! Bookmark not defined.**

۶-۱- ذکر سخنان حضرت رسول(ص) در باب جانشینی..... **Error! Bookmark not defined.**

۶-۲- تبیین عقیده شیعه درباره خلافت و امامت..... **Error! Bookmark not defined.**

۶-۳- تبیین عقید اهل سنت در باب خلافت..... **Error! Bookmark not defined.**

۶-۴- نتیجه‌گیری از بحث‌ها..... **Error! Bookmark not defined.**

۷- مهم‌ترین ابعاد و ادله کلامی (عقلی و نقلی) علامه امینی(ره) بر نصب امام علی(ع)..... **Error! Bookmark not defined.**

۷-۱- ادله نقلی..... **Error! Bookmark not defined.**

۷-۱-۱- ادله قرآنی در باره ولایت امیر المؤمنین(ع)..... **Error! Bookmark not defined.**

۷-۱-۲- ادله روایی درباره انتصاب امام علی(ع) به امامت..... **Error! Bookmark not defined.**

۷-۲- ادله عقلی..... **Error! Bookmark not defined.**

۷-۲-۱- بررسی عقلی آیه ولایت..... **Error! Bookmark not defined.**

۷-۲-۲- بررسی عقلی حدیث غدیر.. **Error! Bookmark not defined.**

۸- نتیجه‌گیری..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل سوم: بررسی ساختار و کارکرد نظام امامت و تفاوت آن با نظام خلافت

در الغدير Error! Bookmark not defined.

۱- مقدمه Error! Bookmark not defined.

۲- خلافت از دیدگاه علامه امینی(ره) در الغدير. Error! Bookmark not defined.

۱-۲- انتصابی بودن حکومت در اسلام... Error! Bookmark not defined.

۲-۲- توجه به اصل شایسته سالاری حاکم در اسلام. Error! Bookmark not defined.

۲-۳- خطر بی توجهی به شرایط حاکم اسلامی. Error! Bookmark not defined.

۲-۴- پیش بینی عملکرد حاکمان انتخابی مردم. Error! Bookmark not defined.

۲-۵- اطاعت مردم از حاکم..... Error! Bookmark not defined.

۳- ویژگی های حاکم..... Error! Bookmark not defined.

۴- کارویژه های حاکم..... Error! Bookmark not defined.

۴-۱- جمع آراء در امور اجتماعی؛... Error! Bookmark not defined.

۴-۲- حفظ نظام بنی نوع از اختلال؛.. Error! Bookmark not defined.

۴-۳- حفظ طباع مختلف از تعدی و تجاوز؛. Error! Bookmark not defined.

۴-۴- اقامه حدود؛..... Error! Bookmark not defined.

۴-۵- سرپرستی و نصب قضات و امراء جیوش و اداره امور ایشان؛. Error! Bookmark not defined.

۴-۶- اقامه امر به معروف و نهی از منکر.. Error! Bookmark not defined.

۴- بررسی نظرات پیرامون چگونگی تعیین حاکم اسلامی. Error! Bookmark not defined.

۴-۱- دیدگاه شیعه..... Error! Bookmark not defined.

۴-۱-۱- برهان عصمت..... Error! Bookmark not defined.

۴-۱-۲- سیره پیامبر(ص)..... Error! Bookmark not defined.

۴-۱-۳- برهان لطف..... Error! Bookmark not defined.

۴-۱-۴- برهان رحمت..... Error! Bookmark not defined.

۴-۱-۵- برهان هدایت..... Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. مناظره هشام بن حکم با عمرو بن عبید.

Error! Bookmark not defined. ۲-۴- دیدگاه اهل سنت درباره تعیین امام.

Error! Bookmark not defined. ۱-۲-۴- الگوی اهل حل و عقد.....

Error! Bookmark not defined. ۲-۲-۴- الگوی استخلاف.....

Error! Bookmark not defined. ۳-۲-۴- الگوی شورا.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۲-۴- الگوی استیلاء یا زور و غلبه.

Error! Bookmark not defined. ۵-۲-۴- الگوی وراثت.....

Error! Bookmark not defined. ۵- دلایل اهل سنت بر عدم لزوم نصب.....

Error! Bookmark not defined. ۶- نقد دیدگاه اهل سنت در مورد انتخاب امام.

Error! Bookmark not defined. ۱-۶- فقدان مشروعیت روش انتخاب....

Error! Bookmark not defined. ۲-۶- تفاوت خلافت پیامبر(ص) با وکالت مردم.

Error! Bookmark not defined. ۳-۶- اختلاف خیزی نظریه انتخاب.....

Error! Bookmark not defined. ۷- شاخص‌ها و معیارهای امامت.....

Error! Bookmark not defined. ۱-۷- صفاتی که لازم است امام فی نفسه بدان‌ها متصف باشد؛

Error! Bookmark not defined. ۲-۷- صفاتی که از حیث تولیت و تدبیر امور جامعه بر او لازمند است،.

Error! Bookmark not defined. ۱-۲-۷- عصمت.....

Error! Bookmark not defined. ۲-۲-۷- افضلیت.....

Error! Bookmark not defined. ۳-۲-۷- معجزه.....

Error! Bookmark not defined. ۴-۲-۷- اشجع بودن امام.....

Error! Bookmark not defined. ۸- نقد شاخص‌ها و معیارهای امامت.....

Error! Bookmark not defined. ۹- تبیین مسأله غیبت و علل آن.....

Error! Bookmark not defined. ۱۰- مقایسه نظام امامت و خلافت از لحاظ ساختاری و کارکردی.

Error! Bookmark not defined. ۱-۱۰- تفاوت نظام امامت با سایر نظام‌ها.

Error! Bookmark not defined. ۱-۱-۱۰- در بُعد اعتقادی.....

۱۰-۱-۲- در بعد ساختاری و کارکردی. **Error! Bookmark not defined.**

۱۱- نتیجه **Error! Bookmark not defined.**

فصل چهارم: نقش و جایگاه مردم و نهادهای سیاسی در الغدیر. **Error! Bookmark not defined.**

۱- مقدمه **Error! Bookmark not defined.**

۲- معیار مردم شناخته شدن در جامعه اسلامی. **Error! Bookmark not defined.**

۳- نقش و جایگاه مردم در جامعه و حکومت اسلامی. **Error! Bookmark not defined.**

۴- نقش مردم در نظام امامت از دیدگاه علامه امینی (ره). **Error! Bookmark not defined.**

۴-۱- نقش مردم در شناخت امام **Error! Bookmark not defined.**

۴-۲- نقش مردم در کمک و یاری امام ... **Error! Bookmark not defined.**

۵- وظیفه مردم در مقابل رهبر **Error! Bookmark not defined.**

۶- نظام امامت در عصر غیبت **Error! Bookmark not defined.**

۷- شناخت حق و تکلیف **Error! Bookmark not defined.**

۸- وظایف رهبر **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱- وظایف رهبر از منظر امام علی (ع). **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۱- مغرور نشود **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۲- احترام به افکار مردم و مشاوره با مردم در همه چیز (بدون

استثناء) **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۳- عدم کتمان اسرار **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۴- کوتاهی نکردن در ادای حقوق جامعه. **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۵- تبعیض میان مردم قائل نشدن و همه را در مقابل قانون یکسان

دانستن **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۶- ساده زیستی **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۷- تماس مستقیم با مردم **Error! Bookmark not defined.**

۸-۱-۸- نظارت شخصی بر بعضی از کارها. **Error! Bookmark not defined.**

- ۸-۸-۹- انتخاب اعوان و یاران خود از میان توده‌ها. **Error! Bookmark not defined.**
- ۸-۸-۱۰- اسوه عملی بودن در برنامه‌ها. **Error! Bookmark not defined.**
- ۹- وظایف مردم در نظام امامت. **Error! Bookmark not defined.**
- ۱۰- مشروعیت حکومت در نظام امامت. **Error! Bookmark not defined.**
- ۱-۱۰- مشروعیت دینی. **Error! Bookmark not defined.**
- ۲-۱۰- مشروعیت عرفی و قراردادی. **Error! Bookmark not defined.**
- ۱۱- حکومت دینی و مشارکت عمومی. **Error! Bookmark not defined.**
- ۱۲- نهادهای سیاسی (یا گروه‌های اجتماعی). **Error! Bookmark not defined.**
- ۱-۱۲- چیستی نهاد. **Error! Bookmark not defined.**
- ۲-۱۲- نقش و جایگاه نهادهای سیاسی در جامعه و حکومت اسلامی. **Error! Bookmark not defined.**
- ۳-۱۲- تفاوت نهادهای سیاسی در حکومت اسلامی با سایر حکومت‌ها. **Error! Bookmark not defined.**
- ۱-۳-۱۲- تفاوت خاستگاه و منشاء مشروعیت دو نظام. **Error! Bookmark not defined.**
- ۲-۳-۱۲- تفاوت مفهوم آزادی و بردگی در دو نظام. **Error! Bookmark not defined.**
- ۳-۳-۱۲- تفاوت رهبری در دو نظام. **Error! Bookmark not defined.**
- ۴-۳-۱۲- تفاوت کارگزاران در دو نظام. **Error! Bookmark not defined.**
- ۵-۳-۱۲- تفاوت دو نظام در اهداف. **Error! Bookmark not defined.**
- ۶-۳-۱۲- تفاوت در قوانین و مجازات‌ها. **Error! Bookmark not defined.**
- ۴-۱۲- مشخصه احزاب و نهادهای سیاسی در حکومت اسلامی. **Error! Bookmark not defined.**
- ۱-۴-۱۲- مشارکت تأثیر گذار نهادها در جامعه. **Error! Bookmark not defined.**
- ۲-۴-۱۲- مشروعیت در سایه فعالیت‌های تمدن ساز. **Error! Bookmark not defined.**
- ۳-۴-۱۲- اهداف نهادها. **Error! Bookmark not defined.**
- ۴-۴-۱۲- اعتقاد به خدا و مزین به اخلاق اسلامی. **Error! Bookmark not defined.**
- ۵-۴-۱۲- مسئولیت فعال نهادها. **Error! Bookmark not defined.**
- ۶-۴-۱۲- تکیه بر اصل تعاون. **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined......۱۳- نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined...... خاتمه: نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined...... منابع و مأخذ

Error! Bookmark not defined...... ۱- منابع فارسی

Error! Bookmark not defined...... ۲- منابع عربی

Error! Bookmark not defined...... ۳- مقالات

Error! Bookmark not defined...... ۴- سایت های اینترنتی

مقدمه:

طرح تفصیلی تحقیق

۱- تبیین موضوع

کلام سیاسی از جمله حوزه‌های اندیشه سیاسی اسلام است که همانند فقه سیاسی در دایره تمدن اسلامی شکل گرفته و رشد نموده است. علم کلام، کاملاً ویژگی اسلامی داشته و متعلق به مسلمانان و سنت اسلامی است و همتای غربی آن political theology است. کلام سیاسی منشعب از علم کلام است و در نتیجه به بیان آراء و اندیشه‌های کلامی مسلمین در باب سیاست و زندگی اجتماعی می‌پردازد.

از آنجا که کتاب شریف الغدیر اثر علامه امینی (ره) از جمله کتب مهم شیعه محسوب می‌شود، بررسی آن از جنبه‌های گوناگون ضروری می‌نماید. لذا بررسی مباحث کلامی - سیاسی الغدیر، خصوصاً بحث امامت، کارکردها و ساختارهای آن و طرح نقش مردم و نهادهای سیاسی در آن مد نظر است.

۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن

- اهمیت پرداختن به کتب و منابع اصلی مکتب تشیع، خصوصاً کتاب الغدیر و دیدگاه‌های علامه امینی (ره)

- پرداختن به مباحث کلام سیاسی شیعه (خصوصاً به دلیل عدم پرداختن به این موضوع تاکنون)

۳- سابقه پژوهش

متأسفانه پیرامون اندیشه علامه امینی (ره) و آثار ایشان، خصوصاً الغدیر تاکنون کار تحقیقی و پژوهشی در خوری صورت نگرفته است. مضاف بر اینکه بحث کلام سیاسی نیز در میان مباحث کلامی کلاسیک بحث مهجوری است که جز چند مقاله و مباحث کلامی مانند امامت و ...

- به صورت ضمنی - به آن پرداخته نشده است.

۴- سؤال اصلی پژوهش

اصول کلام سیاسی علامه امینی (ره) در الغدیر چیست؟

۵- فرضیه‌های پژوهش

علامه امینی (ره) در کتاب الغدیر بحث کلامی سیاسی امامت و رهبری سیاسی و همچنین کارکردها و ساختارهای آن را با توجه به دلایل عقلی و نقلی مطرح نموده است.

۶- سؤالات فرعی پژوهش

۱. ابعاد سیاسی کتاب الغدیر چیست؟
۲. نقش امامت و رهبری سیاسی در الغدیر چگونه مطرح می‌شود؟
۳. ساختار و کارکردهای نظام امامت در الغدیر به چه صورت است؟
۴. نقش و جایگاه مردم و نهادهای سیاسی در الغدیر چگونه است؟

۷- پیش فرض‌های پژوهش

۱. کلام سیاسی، یکی از حوزه‌های اندیشه سیاسی اسلام است که به تبیین کلیت دیدگاه سیاسی و چگونگی تنظیم کلان حیات سیاسی از منظر دین می‌پردازد.
۲. علامه امینی (ره) در مجموعه گرانسنگ الغدیر، کلام سیاسی شیعه را مطرح و تبیین نموده‌اند.

۸- اهداف پژوهش

۱. بررسی مباحث کلامی سیاسی کتاب شریف الغدیر
۲. بررسی مسأله امامت و رهبری سیاسی از دیدگاه کتاب الغدیر و نویسندگان آن علامه امینی (ره)

۹- روش پژوهش

۹-۱- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:

کتابخانه‌ای

۹-۲- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها:

توصیفی تحلیلی

۱۰- مفاهیم پژوهش

کلام سیاسی از جمله حوزه‌های اندیشه سیاسی اسلام است که همانند فقه سیاسی در دایره تمدن اسلامی شکل گرفته و رشد نموده است. علم کلام، کاملاً ویژگی اسلامی داشته و متعلق به مسلمانان و سنت اسلامی است و همتای غربی آن *political theology* است. کلام سیاسی منشعب از علم کلام است و در نتیجه به بیان آراء و اندیشه‌های کلامی مسلمین در باب سیاست و زندگی اجتماعی می‌پردازد.

از آنجا که کتاب شریف الغدیر اثر علامه امینی (ره) از جمله کتب مهم شیعه محسوب می‌شود، بررسی آن از جنبه‌های گوناگون ضروری می‌نماید. لذا بررسی مباحث کلامی - سیاسی الغدیر، خصوصاً بحث امامت، کارکردها و ساختارهای آن و طرح نقش مردم و نهادهای سیاسی در آن مد نظر است.

فصل اول:

کلیات

۱- مقدمه

گرچه طرح مسائل سیاسی در علم کلام - که از حوزه‌های مهم اندیشه سیاسی به شمار می‌رود - از زمان حضرت علی(ع) آغاز شده و به قرون اولیه تمدن اسلامی برمی‌گردد؛ با این وجود احیاء حوزه کلام سیاسی در سده اخیر به احیای اندیشه‌های سیاسی اسلام و توجه به بازنگری و بازخوانی تاریخ گذشته اندیشه سیاسی برمی‌گردد.

در این میان که مسائل مختلف سیاسی در باب‌های مختلف کلام مطرح شده، کلام سیاسی شیعه سعی نموده است تا با تمسک به ادله نقلی - کتاب و سنت - و عقلی در طرح مباحث مهم سیاسی، از موضع خود در مقابل فرقه‌ها و مذاهب دیگر اسلامی دفاع نماید. آثار ارزشمندی همچون مجموعه «الغدیر» در صدد بیان این ادله‌اند. بررسی کلام سیاسی به کار رفته در اثر ارزشمند علامه امینی با عنوان الغدیر فی الکتاب و السنه، در دفاع از تشیع می‌تواند ضمن یاری در شناخت اندیشه سیاسی شیعه، به عنوان وسیله‌ای در تبیین موضع شیعه در قبال مسائل جدید سیاسی نیز به کار رود.

برای آشنایی با اندیشه‌های هر شخصی نخست لازم است تا شناختی از زندگی آن فرد، محیطی که در آن تحصیل و رشد کرده و به بالندگی رسیده کسب کرد. این موضوع سبب کی شود تا شناخت جامع‌تر و صحیح‌تری از عوامل مؤثر بر زندگی فرد و انگیزه‌های تدوین او به دست آوریم. فهم شرایط و زمانه خاص سیاسی اجتماعی یک اندیشمند نیز در تشخیص علل پیدایش تفکرات خاص در آن فرد و هم عصران او و نیز فهم بینش سیاسی او بی‌تأثیر نیست. لذا ما در این فصل قبل از هر چیز در قالب مباحثی کلی، به معرفی زندگی نامه، شخصیت، شرایط اجتماعی سیاسی زمانه، آثار علمی و دیدگاه‌های اندیشمندان مختلف در باب اعتقادات درباره علامه امینی(ره) و ... خواهیم پرداخت و سپس سعی خواهیم کرد الگوی پژوهشی خود را، که الگویی از

دیدگاه‌های به کار رفته توسط علامه در کتاب ارزشمند الغدیر است، را با توجه به مهمترین شیوه در تدوین الگوهای سیاسی - یعنی الگوی گلن تیندر - ارائه کنیم. تا در نتیجه به شیوه تحقیقی به کار رفته در موضوعات کلامی سیاسی الغدیر دست یابیم. - إن شاء الله ... -

۲- کلام

علم کلام، گفتگو از عقاید دینی و اثبات آن از مفاهیم اولیه مورد قبول خردمندان بر طبق اصول منطقی و بر پایه افکار درست و گاهی جدلی می‌باشد.^(۱) این علم برای جلوگیری از پوشیده کاری‌ها و خرده‌گیری مخالفان دین اسلام به وجود آمده است.^(۲) زیرا شخص با داشتن این علم توان و اقتدار کافی در طرح ادله و پاسخگویی به شبهات را می‌یابد.^(۳) در تعریف علم کلام آمده که «علم کلام علمی است که از عقاید اسلامی یعنی آنچه ایمان و اعتقاد بدان واجب است بحث می‌کند و به تبیین و توضیح آن و استدلال بر آنها و دفاع از حریم آن می‌پردازد.»^(۴) حسن این تعریف در آن است که علاوه بر دفاع از مبانی دینی، تبیین و توضیح خود مبانی دینی نیز از جمله وظایف علم کلام دانسته شده و در تعریف آمده است. بنابراین سه ویژگی موجود در تعریف علم کلام عبارتند از: ارتباط با عقاید ایمانی؛ ویژگی تبیینی و توضیحی کلام؛ و ویژگی دفاعی آن.^(۵)

۳- کلام سیاسی

کلام سیاسی، شاخه‌ای از علم کلام محسوب می‌شود و از این رو تابع ویژگیها و خصایص علم کلام است و از جمله حوزه‌های مطالعات سیاسی است که در صدد بررسی، تبیین و دفاع از

- ۱- سید مجتبی برهانی، *آشنایی با برخی مباحث در کلام اسلامی*، ۵ جلد، قم: بیت الاحزان، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۸.
- ۲- محمد بن حسن طوسی، *تمهید الاصول فی علم الاصول*، ترجمه عبدالمحسن مشکوه‌الدینی، تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۸۵.
- ۳- سعدالدین تفتازانی، *شرح عقاید نسفی*، تصحیح عبد الرحمان عمیره، ۵ جلد، قم: منشورات شریف رضی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۱۲.
- ۴- مرتضی مطهری، *آشنایی با علوم اسلامی*، بخش کلام، مجموعه آثار شهید مطهری، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۲.
- ۵- غلامرضا بهروزی لک، *چیستی کلام سیاسی*، فصلنامه علوم سیاسی، ش ۲، پاییز ۱۳۷۷، ص ۳.

آموزه‌های سیاسی دینی می‌باشد.

در تعریف این علم آمده است: «کلام سیاسی به معنای آموزش‌های سیاسی برگرفته از کتاب و سنت است که برای هر انسان آگاه به دین اسلام غیر قابل انکار است.»^(۱) با توجه به ویژگی‌های علم کلام می‌توان کلام سیاسی را به این صورت نیز تعریف نمود:

«کلام سیاسی شاخه‌ای از علم کلام است که به تبیین و توضیح آموزه‌های ایمانی و دیدگاه‌های کلان دین در باب مسایل اجتماعی و امور سیاسی پرداخته و از آنها در قبال دیدگاه‌ها و آموزه‌های رقیب دفاع می‌نماید.»^(۲)

در این تعریف سعی شده است ویژگی‌های علم کلام که در بالا به آنها اشاره شد لحاظ شود.

بنابراین کلام سیاسی، حوزه مطالعاتی است که دل‌مشغولی آن کشف، تبیین و دفاع از آموزه‌های دل‌دادگی فیلسوف به کشف و تحری حقیقت از سوی دیگر می‌باشد. روشن است که همواره بین فلسفه و کلام تعامل بوده است و به ویژه در سنت شیعی، فرایند همگرایی فلسفه و کلام سیر تکاملی داشته و در نهایت، در حکمت متعالیه صدرایی این امر به اوج می‌رسد.

روشن است که چگونگی تفکر در این حوزه، مسبوق به تعیین کلیت دیدگاه دین در عرصه سیاسی می‌باشد. کلام سیاسی به تبیین کلیت دیدگاه سیاسی و چگونگی تنظیم کلان حیات سیاسی از منظر دین می‌پردازد و مباحث آن به صورت اصول موضوعه در فقه سیاسی به کار گرفته می‌شوند. از این حیث، کلام سیاسی بر فقه سیاسی اولیّت و اولویّت می‌یابد. اولاً، به دلیل اینکه بدون پرداختن به کلیت نگاه دین به عرصه سیاسی، نمی‌توان وارد جزئیات شد، و ثانیاً؛ به دلیل اینکه ما نیاز داریم بنیادهای فقه سیاسی معاصر خود را در کلام سیاسی بنا نهیم و سپس به مباحث فقه سیاسی بپردازیم.^(۳)

۱- عبدالحسین خسرو پناه، *انتظارات بشر از دین*، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۸۲، ص ۵۰۹.

۲- همان، ص ۵۰۴.

۳- در مورد چیستی و دیدگاه‌های مختلف درباره کلام جدید، ر.ک: احد فرامرز قراملکی، *هندسه معرفتی کلام جدید*، فصلنامه علوم سیاسی، ش ۲، پاییز ۱۳۷۷، صص ۱۲۲-۱۴۶؛ نیز: علی ربانی گلپایگانی، *درآمدی بر علم کلام*، قم: مؤسسه

۳-۱- جایگاه کلام سیاسی در اندیشه کنونی

- برای جایابی کلام سیاسی در اندیشه سیاسی معاصر اسلامی، می‌توان به ضرورت‌های پرداختن به مباحث کلام سیاسی در عصر حاضر پرداخت و نشان داد که چنین ضرورت‌هایی صرفاً با کلام سیاسی تأمین می‌شوند. مهم‌ترین این ضرورت‌ها عبارتند از:
۱. بازخیزی و احیای اسلام‌گرایی در عرصه سیاسی دو قرن اخیر؛
 ۲. سیطره سکولاریسم و چالش آن با مبانی اسلامی - شیعی؛
 ۳. ضرورت تأمین و تبیین مبانی نظری حکومت دینی و دفاع از نظام اسلامی؛
 ۴. بحران مکاتب فکری معاصر و گسترش گرایش به دین در عرصه سیاسی - اجتماعی؛
 ۵. ضرورت فعال سازی مطالعات سیاسی در حوزه‌های دین پژوهی و نیاز به مباحث کلام سیاسی؛
 ۶. ضرورت تبیین امهات مباحث سیاسی اسلامی در کلام سیاسی و زمینه سازی پویایی فقه سیاسی شیعه.

۳-۲- شاخص‌های کلام سیاسی

بررسی شاخص‌های کلام سیاسی با بررسی موضوع آن قابل ارزیابی است. مجموعه مسائل کلام سیاسی شیعی را می‌توان در دو گروه مسائل سنتی و مسائل جدید دنبال کرد. ویژگی عمده مسائل سنتی کلام سیاسی شیعی پراکندگی آنها در لابه‌لای متون کلامی می‌باشد که در بهترین وضعیت، برخی از آنها به صورت تک‌نگاری‌هایی مثل بحث امامت مستقلاً مورد بحث قرار گرفته‌اند.

۳-۲-۱- جامعیت

اولین شاخص کلام سیاسی وجه جامعیت آن و شمول آن بر آموزه‌های سیاسی دینی است.

لله

امام صادق(ع)، ۱۳۸۳، صص ۱۴۳-۱۵۸؛ نیز: علی اوجبی، کلام جدید در گذر اندیشه‌ها، مجله نقد و نظر، سال اول، ش ۲؛ نیز: خسرو پناه، کلام جدید، پیشین؛ نیز: ترجمه محاضرات فی الالهیات، ترجمه عبد الرحیم سلیمانی بهبهانی، قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، ۱۳۸۹، ص ۴۵۷ به بعد. و

«وجه جامع بودن این موضوع به شمول آن بر آموزه‌های سیاسی دینی برمی‌گردد که مرتبط با اصول اعتقادی می‌باشد.»^(۱)

۳-۲-۲- پاسخگویی

دومین شاخصه کلام سیاسی ناظر به وظیفه کلام سیاسی است یعنی پاسخگویی نسبت به آموزه‌های سیاسی دینی و دفاع از آنها در برابر مکاتب دیگر. وظیفه کلام سیاسی را نیز می‌توان با تحولات جدیدی که در عرصه علم کلام رخ داده است، امور ذیل شمرد:

الف. کشف و استخراج دیدگاه‌ها و آموزه‌های دینی و تنظیم و توضیح آن‌ها؛

ب. استدلال بر این آموزه‌ها؛

ج. دفاع از آنها در برابر دیگر مکاتب.^(۲)

۳-۲-۳- مانعیت

سومین شاخصه کلام سیاسی که وجه تمایزی آن را از فقه سیاسی و فلسفه سیاسی آشکار می‌کند وجه مانعیت آن محسوب می‌شود «وجه مانعیت آن هم در خارج شدن مباحث فقه سیاسی است که به فروع دین برمی‌گردد و بیشتر به تکالیف جزئی در عرصه سیاسی مربوط می‌شود. مراد از «عقاید دینی» در اینجا، نگرش کلان دین به امور گوناگون می‌باشد. از این حیث، عقاید دینی صرفاً اصول اعتقادی دینی را در بر نمی‌گیرند، بلکه هر دیدگاه کلانی را که به نگرش دین به امور دنیوی و اخروی و امور انسانی تعلق دارد، شامل می‌شود.»^(۳)

۳-۲-۴- اولویت بر فقه سیاسی

شاخص چهارم، اولویت و اولیت کلام سیاسی نسبت به فقه سیاسی است. «روش فقه مبتنی بر ادله اربعه است که سه مورد آن، یعنی کتاب و سنت و اجماع، به قرائت شیعی، ریشه در نقل

۱- بهروزی لک، پیشین.

۲- همان.

۳- غلامرضا بهروزی لک، درآمدی بر کلام سیاسی شیعه: قاعده لطف، فصلنامه علوم سیاسی، ش ۲، پاییز ۱۳۷۷، ص ۳.

دارند و مورد چهارم آن، یعنی عقل، نه به عنوان بحثی مستقل، بلکه به عنوان اصل موضوعی از علم کلام به عاریت گرفته می‌شود. در واقع دلیل عقلی فقیه، چیزی جز مباحث تنقیح شده کلامی نیست که بر اساس مباحث حسن و قبح عقلی مبتنی گشته‌اند... اما علاوه بر این تمایز، باید به نقطه تناسب و تعاضد آن دو نیز توجه کرد. گرچه کلام در برخی موارد از خرمن مباحث عقلی فلسفه بهره‌مند می‌گردد اما در مقایسه با فقه، این کلام است که مباحث و مسائل آن به عنوان اصل موضوعی در فقه به خدمت گرفته می‌شوند. این امر اولیت و اولویت مباحث کلامی را در کل و مباحث کلام سیاسی را بر فقه سیاسی به طور خاص مشخص می‌سازد.^(۱)

۴- تفاوت کلام سیاسی با علوم دیگر

یکی از راه‌های شناخت هر علم توصیف حدود و مرزهای آن و تبیین تفاوت‌های آن با سایر علوم است. به همین دلیلی لازم است محدوده و مرزهای علم کلام سیاسی را از عناوین مشابه روشن کنیم و تفاوت‌های آنها را نشان دهیم.

۴-۱- تفاوت کلام سیاسی و فقه سیاسی

تمایز فقه سیاسی و کلام سیاسی نقلی به موضوع و غایت این دو برمی‌گردد. در حالیکه فقه سیاسی دغدغه کشف و اثبات حکم تکلیفی را بر عهده دارد، کلام سیاسی نقلی عمدتاً به اثبات نقلی دیدگاه‌های کلان دین و شارع درباره مسائل سیاسی می‌پردازد. به هر حال، «در حالیکه فقه در کل و فقه سیاسی به تبع آن، کمر همت به بیان احکام فرعی و افعال مکلفین در سه حوزه فرعی، گروهی - اجتماعی و حکومتی بسته است، کلام و به تبع آن کلام سیاسی، نه در افعال جزئی و فرعی، بلکه از عقاید و اصول بحث می‌کند. از این رو کلام را در مقابل فقه، فقه اکبر نامیده‌اند.»^(۲) نباید فراموش کرد که مباحث کلام سیاسی به صورت اصول موضوعه در فقه سیاسی به کار گرفته می‌شوند. از این جهت کلام سیاسی بر فقه سیاسی اولیت و اولویت دارد. اولیت به این دلیل که بدون پرداختن به کلیت نگاه دین به عرصه سیاسی، نمی‌توان وارد جزئیات شد، و

۱- همان.

۲- همان.

اولویت بدان جهت که ما نیاز داریم بنیادهای فقه سیاسی معاصر خود را در کلام سیاسی بنا نهیم و سپس وارد بررسی مباحث فقه سیاسی شویم.^(۱)

۴-۲- تفاوت کلام سیاسی و فلسفه سیاسی

در جهان مسیحیت تعاریفی از «الهیات سیاسی» صورت گرفته که با کلام سیاسی، که خاص تفکر اسلامی است، متناظر هستند. برای نمونه، می توان به تعریف اشتراوس اشاره کرد. مترجم متن اشتراوس در برابر واژه لاتین «Political Theology» از واژه «کلام سیاسی» استفاده نموده و در نتیجه، تعریف اشتراوس را چنین ترجمه کرده است.

هدف علم کلام توضیح و اثبات عقاید دینی است و این امر آن را از فلسفه سیاسی که خود را مقید به عقیده یا دین خاصی نمی کند، متمایز می سازد. به گفته لثواشتراوس «ما مجبوریم میان فلسفه سیاسی و کلام سیاسی نیز تمایز قایل شویم. آنچه ما از کلام سیاسی^(۲) می فهمیم تعلیمات سیاسی است که از وحی الهی ناشی می شود. فلسفه سیاسی محدود است به آنچه در دسترس ذهن بشر بی بهره از امداد وحی قرار دارد.»^(۳)

فلسفه سیاسی و کلام سیاسی دو دانش هم عرض محسوب می شوند که در اهداف و کارویژه ها تمایز پیدا می کنند، بر اساس تاریخ آنچه در دوره اسلامی اتفاق افتاد نه تفکیک کلام از فلسفه، بلکه تعامل میان آن دو بود. از طرفی فلسفه اسلامی رنگ دینی به خود گرفت و همواره سعی نمود تا مبانی دینی را اثبات کرده، برجسته سازد و از سوی دیگر، کلام نیز توانست با بهره گیری از مباحث فلسفی توان مضاعفی در اثبات مبانی دینی کسب نماید. در واقع این امر در تشیع کاملاً ملموس است و حکمت متعالیه ملاصدرا نمونه بارز آن محسوب می شود. از این رو کلام سیاسی نیز در غنی تر گشتن مباحث خویش همواره از مباحث عقلی فلسفی بهره مند گشته است.»^(۴)

۱- همان.

2. Political theology.

۳- اشتراوس، لثو، *فلسفه سیاسی چیست؟* ترجمه فرهنگ رجایی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳، ص ۶.

۴- بهروزی لک، *درآمدی بر کلام سیاسی شیعه*، پیشین.

۵- مسائل کلام سیاسی

«مسائل کلام سیاسی را می توان به دو قسم عمده تقسیم کرد: نخست، مسائلی که در کلام سنتی ما مطرح شده اند و دوم، مسائلی که از مقتضیات زمانی و مکانی عصر جدید نشأت گرفته اند. با مروری اجمالی بر کتاب های کلامی، می توان مسائل زیر را جزء مباحث سنتی کلام سیاسی مطرح کرد: مباحث انسان شناسی و نیاز بشر به وحی، ضرورت نبوت برای سعادت دنیوی و اخروی انسان، تمامیت و جامعیت دین اسلام، خاتمیت پیامبر اسلام، ضرورت تشکیل حکومت و تعیین حاکم، بحث جانشینی و خلافت پیامبر، روش تعیین جانشین پیامبر، عصمت امام یا امت در زمینه نصب یا انتخاب امام، مباحث نقلی در باب خلافت و جانشینی، علت غیبت امام دوازدهم و نحوه تأثیر امام غایب.

در قسم دوم نیز می توان به عنوان نمونه، به مسائل زیر اشاره کرد: تکلیف حکومت در عصر غیبت، جایگاه مردم در مشروعیت حکومت، حکومت ولی فقیه، جایگاه شورا در نظام حکومتی اسلام، بحث انتظار بشر از دین و تأثیر آن بر تعیین قلمرو دین در عرصه سیاسی - اجتماعی و مباحث دیگر»^(۱)

مجموعه مسائل کلام سیاسی شیعی را می توان در دو گروه مسائل سنتی و مسائل جدید دنبال کرد. چنان که گذشت، ویژگی عمده مسائل سنتی کلام سیاسی شیعی پراکندگی آنها در لابه لای متون کلامی می باشد که در بهترین وضعیت، برخی از آنها به صورت تکنوگاری هایی مثل بحث امامت مستقلاً مورد بحث قرار گرفته اند. عمده ترین این مسائل محورهای ذیل می باشند:

۱. حسن و قبح و حدود معرفت عقلی و ابعاد سیاسی آن؛
۲. حُسن تکلیف و لزوم شریعت الهی در عرصه اجتماعی؛
۳. مسأله جبر و اختیار و ابعاد سیاسی - اجتماعی آن؛
۴. مسأله ضرورت امامت در جامعه اسلامی و تبیین آن بر اساس قاعده «لطف».

۵. تبیین مسأله غیبت و علل آن؛

۶. مسأله ایمان و کفر و معیار عضویت در جامعه اسلامی؛

۷. دفاع از دیدگاه‌های سیاسی - دینی.

اینها مسائل عمده‌ای هستند که در لابه‌لای متون کلامی شیعی مطرح و دنبال شده‌اند. هر کدام از محورهای مزبور در درون خود، دارای مسائل فرعی نیز می‌باشد که معمولاً در متون کلامی سنتی ما مورد بحث قرار گرفته‌اند.

فراتر از مسائل سنتی، که در متون کلامی شیعی مطرح شده‌اند، با تحولاتی که در چند سده اخیر در جهان اسلام رخ داده، مسائل و مباحث جدیدی نیز با ویژگی‌ها و روش‌های جدید پیش روی کلام اسلامی مطرح شده‌اند. بسیاری از این مباحث پیشینه قبلی نداشته یا از منظرها و رویکردهای جدیدی مطرح شده‌اند. چنین تحوّل‌ی تحت تأثیر تجربه مدرنیسم غربی و بازتاب‌های آن در جهان اسلام صورت گرفته است. مدرنیسم با مبانی و نگرش‌های جدیدی که با خود آورد، در تعارض با نگرش‌های سنتی بوده، آنها را به چالش می‌کشد. از این حیث، کلام سیاسی نیز در مواجهه با چالش‌های جدید، مسائل خاص خود را در عصر جدید یافته است. برخی از مهم‌ترین مسائلی که در کلام سیاسی امروز می‌توان مطرح و پی‌گیری کرد، عبارتند از:

۱. مسأله رابطه دین و سیاست؛

۲. انتظار بشر از دین در عرصه سیاسی و اجتماعی؛

۳. تبیین موضع دین در برابر مسائل سیاسی - اجتماعی جدید و مستحدث؛

۴. تبیین وضعیت سیاسی جامعه اسلامی در دوره غیبت / عصر جدید؛

۵. دفاع از آموزه‌های سیاسی - اسلامی در برابر مکاتب سیاسی دیگر؛

۶. ترسیم سیمای کلان مدینه فاضله اسلامی.^(۱)

ضرورت پرداختن به مباحث کلام سیاسی در اندیشه سیاسی معاصر اسلامی برای تبیین ضرورت‌های پرداختن به مباحث کلام سیاسی توجه به نیازهای انسان معاصر و

شرایط امروز ضروری است. ضرورت‌هایی که صرفاً با کلام سیاسی تأمین می‌شوند. مهم‌ترین این ضرورت‌ها عبارتند از:

۱. بازخیزی و احیای اسلام‌گرایی در عرصه سیاسی دو قرن اخیر؛
۲. سیطره سکولاریسم و چالش آن با مبانی اسلامی - شیعی؛
۳. ضرورت تأمین و تبیین مبانی نظری حکومت دینی و دفاع از نظام اسلامی؛
۴. بحران مکاتب فکری معاصر و گسترش گرایش به دین در عرصه سیاسی - اجتماعی؛
۵. ضرورت فعال‌سازی مطالعات سیاسی در حوزه‌های دین پژوهی و نیاز به مباحث کلام سیاسی؛
۶. ضرورت تبیین امتهات مباحث سیاسی اسلامی در کلام سیاسی و زمینه‌سازی پویایی فقه سیاسی شیعه»^(۱)

۶- الغدير

«الغدير في الكتاب و السنة و الأدب» اثر ارزشمند عالم، فیلسوف و متکلم بزرگ جهان اسلام علامه شیخ عبدالحسین امینی می‌باشد و چنان در میان آثار علامه برجسته‌ای است که می‌توان گفت، علامه امینی را به نام این کتاب می‌شناسند. این کتاب نخست در ۹ جلد و سپس در ۱۱ جلد تدوین شد و محتویات کتاب ۱۱ جلدی آن به اختصار، عبارت است از:

تبیین رویداد غدیر در سه موقعیت زمانی: پیش از واقعه، روز واقعه، پس از واقعه.

راویان حدیث غدیر از اصحاب و تابعین و علما

احتجاج به حدیث غدیر توسط امامان معصوم علیهم السلام و دوستان و دشمنان ایشان

الغدیر در قرآن کریم؛ که در ۳ آیه می‌توان ردی از این موضوع را یافت.

۷- بیوگرافی علامه امینی (ره)

محدث، مفسر، فیلسوف، متکلم و فقیه امین شیعه، عبدالحسین تبریزی نجفی معروف به

علامه امینی (ره) به سال (۱۳۲۰ق، / ۱۲۸۱ش) در تبریز،^(۲) در بیت علم و تقوا، دیده به جهان

۱- همان.

۲- محمد امینی نجفی، سیری در الغدیر، ص ۷.

گشود.^(۱) جدش «مولا نجفعلی» مشهور به «امین الشرع» از اهالی آذربایجان بود، که در سال ۱۲۵۷ق، متولد شده و خویشتن را به علم، ادب، پاکی و پرهیزکاری آراسته بود. آن بزرگ از شیفتگان گردآوری آثار ائمه اطهار(ع) شمرده می شد و چون از ادب فارسی و ترکی بهره وافر داشت، قصایدی چند به این دو زبان سروده بود. خانواده عبدالحسین، به خاطر شهرت جدش، «امینی» شهرت یافت.^(۲)

پدر بزرگوار علامه امینی شیخ احمد امینی تبریزی، عالمان با تقوا محسوب می شد که در سال ۱۲۸۷ق، در سردها از توابع تبریز به دنیا آمد. پدر علامه امینی از فقها و مجتهدین زمان خود و در زهد و پارسایی زبانزد عموم بود. او در سال ۱۳۰۴ق، برای ادامه تحصیل به شهر تبریز مهاجرت نمود و برای همیشه ساکن آنجا گردید. او بعد از فراگیری مقدمات، در محضر درس علامه بزرگوار مرحوم حاج میرزا اسدا... حضور یافت و به مرتبه ای از دانش پژوهی رسید که صلاحیت علمی اش از طرف زعیم بزرگوار حضرت آیت... میرزا علی آقای شیرازی و فقیه برجسته حاج میرزا علی ایروانی تأیید شد وی از نظر حسن سیرت، وقار و پرهیزگاری اش زبانزد خاص و عام بود.^(۳)

علامه امینی ادبیات فارسی و عربی، منطق، فقه و اصول را نزد پدر فرا گرفت و در سایه هدایت آن مجتهد فرزانه «الفیه ابن مالک» و اشعار برخی از بزرگان دین را حفظ کرد. نقل شده که از اولین اشعاری که علامه از پدر آموخت، شعری از حضرت علی(ع) بود.^(۴)

علامه امینی در محضر بزرگانی چون جناب حاج سید محمد، مؤلف «مصباح السالکین»

۱- ر.ک: محمدحسن آقابزرگ تهرانی، *تقیاء البشر فی القرن الرابع عشر*، با تعلیقات محقق سید عبدالعزیز طباطبایی، چاپ دوم، مشهد: دارالمرتضی، ۴۰۴ق.؛ نیز: عبدالحسین امینی، *شهداء الفضیلة*، مقدمه محمد خلیل الزین عاملی، عمر رضا کحاله دمشقی، *معجم المؤلفین*، ج ۲، ص ۱۹۳؛ نیز: محمدرضا حکیمی، *فریاد روزها*، *یادنامه علامه امینی*، ضمیمه روزنامه رسالت، ۱۲ تیر ۱۳۶۷، ص ۲۰.

۲- عبدالحسین احمد امینی نجفی، *الغدیر فی الکتاب و السنة*، ۲۰ جلد، چاپ سوم، بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۳۸۷ق، ج ۱، ص ۱۵۴؛ نیز: همو، *شهداء الفضیلة*، ص ۷.

۳- امینی، *الغدیر*، ج ۱، ص ۱۵۶.

۴- همان، ج ۲، ص ۲۵؛ نیز: محمد تقی واحدی، *ترجمه الغدیر*، ۱۱ جلد، چاپ دوم، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۸۷، ج ۳، صص ۴۳ و ۴۴.

مشهور به «مولانا» و جناب حاج سید مرتضی خسروشاهی، صاحب «اهداء الحقیق در معنی حدیث غدیر» و جناب شیخ حسین، مؤلف «هدیه الانام» به تحصیل علم پرداخت. پس از آن در ۲۲ سالگی برای کسب علوم دینی به نجف اشرف که آن زمان مرکز علوم دینی تشیع به شمار می آمد رفت و در درس حضرات آیات: سید محمد فیروزآبادی (متوفی ۱۳۴۵ق)، و سید ابوتراب خوانساری (متوفی ۱۳۴۶ق)، حاضر شد.

پس از آن او به تألیف کتبی ارزشمند رو آورد و با تألیفات گرانبقدر خویش توان علمی خود را چنان نشان داد که از حضرات آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزا محمدحسین نائینی، شیخ عبدالکریم حائری و شیخ محمد حسین کمپانی اصفهانی، اجازه اجتهاد دریافت کرد و او سپس در ۳۲ سالگی به زادگاهش تبریز بازگشت و به عنوان «امین الشرع» تبریز شناخته شد لکن پس از مدتی دوباره به نجف اشرف بازگشت.

حضور ذهن بسیار، انس شدید به مطالعه، علاقه وافر به پژوهش و تحقیق، همراه با منش والا را، از خصوصیات علامه شمرده اند.^(۱)

علامه در نجف اشرف دست به نگارش کتاب ارزشمند الغدیر زد. امینی، تحقیقات و مطالعات خود را در نجف، از کتابخانه حسینیّه شوشتری‌ها که تنها کتابخانه عمومی نجف شمرده می شد، آغاز کرد و چند هزار کتاب چاپی و خطی داشت. وی روزها به طور مستمر به کتابخانه مزبور می رفت و از آنجا که ساعات رسمی کار کتابخانه، عطش سیری ناپذیر وی را برای پژوهش و تحقیق فرو نمی نشاند، بنا به نقلی، علامه، کتابدار کتابخانه را راضی کرد که هنگام رفتن، در به روی او ببندد و او را با کتاب‌ها تنها گذارد. کتابدار، در لحظه تعطیل کتابخانه، در را به روی امینی قفل می کرد، و او در میان کتاب‌ها غوطه می خورد و غرق در مطالعه می شد.^(۲)

خود علامه در این زمینه می فرماید: «آن وقت‌ها، در نجف نه پنکه بود و نه وسایل سرد کننده دیگر. در آن شرایط سخت، من هر روز برای مطالعه به حسینیّه شوشتری‌ها می رفتم که

۱- ر.ک: محمدحسین صفاخواه، *قطره‌ای از دریا*، تهران: انتشارات قدیانی، ۱۳۷۴، ج ۱، صص ۱۶-۲۱.

۲- سید عبدالعزیز محقق طباطبایی، *الغدیر فی التراث الاسلامی*، صص ۱۷۴-۱۷۵.

تعدادی کتب ارزشمند کهن در آن یافت می شد. زمانی که کتابخانه تعطیل می شد به کتابدار می گفتم که مطالعه من هنوز تمام نشده است. تو می خواهی بروی، برو؛ ولی اجازه بده من بمانم و مطالعه ام را ادامه بدهم. او درب حسینیه را بسته، می رفت، و مرا در کتابخانه تنها می گذاشت. من ساعت های دراز روی کتاب ها می افتادم و مطالعه می کردم و یادداشت بر می داشتم. غرق شدن در مطالعه، مرا به کلی از گذشت زمان غافل می ساخت و تنها زمانی به خود می آمدم که می دیدم، فرشی که روی آن نشسته ام [از ریزش مداوم عرق] کاملاً خیس شده و بدنم [همچون بیمار تب زده] از گرمای شدید فضای بسته کتابخانه، یک پارچه آتش می نماید!^(۱) این در حالی بود که مزاج امینی، در فضای سرد تبریز پرورش یافته و به هیچ وجه با هوای به شدت گرم نجف در آن روزگار، سازگار نبود.^(۲)

ویژگی دیگر علامه امینی، سفرهای پربار وی به شهرها و بلاد مختلف اسلامی است که با اهداف علمی، فرهنگی و اصلاحی زیر صورت می گرفت:

تحقیق و پژوهش در کتابخانه ها و یادداشت برداری و استنساخ از کتب شیعه و سنی - به ویژه مآخذ خطی کهن - برای الغدیر و سایر آثار خویش، برخورد و ملاقات با استادان حوزه و دانشگاه، اصلاح و ارشاد مردم، تربیت اهل علم و تأثیر در آنان، و گاه نیز اقامه جماعت، ایراد سخنرانی برای توده مردم و دانشگاهیان، القای بحث و ایجاد زمینه های فکری در باره فلسفه حکومت در اسلام و نشر پیام غدیر. شهرهایی که علامه با این خصوصیات به آن ها سفر کرده است، گذشته از شهرهای عراق، از قرار زیر است: حیدرآباد دکن، علیگره، بمبئی، لکهنو، کانپور، پتنه، رامپور، جلالی (در هند)، اصفهان، قم، مشهد، همدان، کرمانشاه، تبریز، بیروت، دمشق، مکه، مدینه، فوعه، کفریه، معره مصرین، نبل، حلب و...^(۳)

گفتیم که علامه امینی برای گردآوری منابع الغدیر، به کشورهای گوناگونی هم چون هند، ترکیه و سوریه سفر می کرد و با سختی های فراوان به آنها دست می یافت. ایشان وقتی کتاب

۱- ر.ک: حسین شاکری، ربع قرن مع العلامة الامینی، قم: [بی نا]، ۱۴۱۷ق، صص ۶۰-۶۳.

۲- همان، صص ۴۰-۴۱.

۳- محمدرضا حکیمی، حماسه غدیر، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، [بی تا]. صص ۳۳۷-۳۳۸.

خانه‌های دنیا را می‌دید، از این که نجف اشرف - که آن زمان مرکز علمی شیعه بود - یک کتابخانه پر بار و مجهز ندارد، ناراحت بود. لذا علامه تصمیم گرفت کتابخانه بزرگی در نجف پایه‌گذاری کند تا پاسخ گوی دانش پژوهان باشد. سرانجام در ماه جمادی الاولی سال ۱۳۷۳ق، در سن ۵۳ سالگی، کتابخانه مجهزی را پایه‌گذاری کرد و به تهیه کتاب‌ها و فراهم آوردن کارهای ابتدایی مشغول شد. ایشان در قدم نخست، کتاب خانه خود را که حدود ۵ - ۶ هزار جلد کتاب معتبر و تاریخی داشت، وقف کتاب خانه امیرالمؤمنین علی(ع) کرد. دکتر محمد هادی امینی می‌گوید: پدرم به من گفت: اگر ما کتاب‌های خود را وقف کتابخانه نکنیم، برای دیگران الگو نخواهد شد. پس خودش اولین قدم را برداشت و من هم کتاب‌های خودم را که حدود ۱۰۰۰ جلد می‌شد، به کتاب خانه اهدا کردم.^(۱)

در پی این کار، برخی بزرگان و عالمان نجف کتابخانه‌های شخصی‌شان را به آنجا بخشیدند و توان مندان نیز به کتابخانه کمک مالی کردند تا این که در عید غدیر سال ۱۳۷۹ق، کتابخانه به طور رسمی افتتاح گردید. علامه در سخنرانی افتتاحیه کتابخانه فرمود:

«استدلال‌های ما در اثبات مقام ولایت، بر اساس کتاب‌های اصیل و دست اول جهان اسلام است. خیلی از این کتاب‌ها در معرض تلف است. بسیاری در معرض تحول، تحریف و تغییر است. مطالبی را در کتاب‌ها نوشته‌ایم، استناد هم می‌کنیم، جلد و صفحه را هم معین و مؤلف کتاب را هم شخص کرده‌ایم. اما اگر کسی بگوید این مطلبی که به فلان کتاب حواله داده‌اید، آن کتاب کجا است؟ نمی‌توان گفت که بروید به نیویورک یا در کتابخانه الازهر یا در کتابخانه ظاهریه شام آن را بیابید. ما این کتاب‌ها را در نجف نداریم، باید این منابع در اینجا موجود باشد. آثاری از اهل سنت که شیعه روی آن استناد می‌کند و به عنوان منبع بر آن تکیه می‌کند، چهل هزار کتاب است و من تا امروز بیست و پنج هزار جلد از این منابع اصیل را در این کتابخانه جمع‌آوری کرده‌ام و می‌کوشم باقی مانده آن را هم جمع‌آوری کنم.»^(۲)

۱- همان، ص ۶۱.

۲- یادنامه، ص ۱۰۲.

کتاب‌های این کتاب‌خانه بسیار ارزش مند است. علامه بسیاری از آنها را در سفرهای خویش، نسخه برداری کرده یا خرید و برخی از این کتاب‌ها نیز به صورت عکس یا میکرو فیلم است.

علامه امینی روز جمعه ۱۲ تیر ماه ۱۳۴۹ هنگام اذان ظهر بعد از حدود دو سال بیماری در آستانه ۷۰ سالگی به ملکوت اعلی پیوست. پیکر وی در تهران تشییع و سپس به نجف اشرف حمل و در آنجا بعد از طواف بر مزار مولای متقیان علی(ع) در کتابخانه عمومی که خود او تأسیس کرده بود (مکتبه الامام ابراهیم‌رضی) به خاک سپرده شد.

۸- آثار علامه امینی(ره)

بنابر تقسیم بندی زندگی علامه، آثار علامه در سه بخش قابل پیگیری است؛ اول آثار و تالیفات علامه قبل از هجرت ایشان برای ادامه تحصیل به نجف؛ دوم آثار پس از بازگشت کوتاه از نجف اشرف و سوم آثار ایشان در نجف اشرف.

۸-۱- آثار نوشتاری علامه قبل از هجرت به نجف

آثار نوشتاری علامه قبل از هجرت به نجف عبارتند از:

۸-۱-۱- شهداء الفضيله

این کتاب نخستین کتاب تألیفی علامه است و در آن زندگینامه صد و سی تن از علمای دین و پیروان اهل بیت(ع)، از قرن چهارم تا چهاردهم، به رشته تحریر درآمده است.

۸-۱-۲- تحقیق و تعلیق بر کتاب «کامل الزیارات»

این کتاب تحقیق و تعلیقی بر کتاب «کامل الزیارات» ابن قولویه قمی، که از مشایخ شیعه است و یکی از معتبرترین متون زیارت به شمار می‌رود.

۸-۱-۳- ادب الزائر لمن یمم الحائر

این کتاب شرح آداب زیارت حضرت امام حسین(ع) است و فلسفه زیارت را بیان می‌کند.

۸-۱-۴- ثمرات الاسفار (دو جلد)

۸-۱-۵- حاشیه بر رسائل و مکاسب شیخ مرتضی انصاری

۸-۱-۶- رساله‌ای درباره نیت

۸-۱-۷- رساله‌ای در علم «درایه الحدیث».

۸-۱-۸- رساله‌ای در بیان حقیقت زیارت

در پاسخ به برخی از علمای پاکستان و...

۸-۲- آثار پس از بازگشت از نجف اشرف

۸-۲-۱- تفسیر فاتحه الكتاب

این کتاب شامل دو فصل به در تفسیر، تحلیل و بیان ظرایف سوره حمد و توضیح در توحید، قضاء و قدر و جبر و تفویض با استفاده از سخنان گهربار رسول اکرم و از احادیث اهل بیت (ع) پرداخته‌اند.

۸-۲-۲- تفسیر المقاصد العلیّه فی المطالب السنیّه

این مجموعه تفسیر آیات ۱۷۲ و ۱۸۰ سوره اعراف، ۷ واقعه و ۱۱ مؤمن است و علامه سعی دارد توسط آن راه سعادت بشر را از کتاب الهی استخراج و بیان کند.

۸-۲-۳- العتره الطاهره فی الكتاب العزیز

این کتاب نیز پس از بازگشت علامه از نجف و در اثبات حق اولویت و مولویت خاندان رسالت به رشته تحریر در آمده است. در این کتاب علامه، نظرات مشترک علمای تفسیر، حدیث و کلام را درباره این آیات مطرح نموده است. مباحث این کتاب توسط مرحوم علامه امینی به «الغدیر» منتقل شده است.

۸-۳- آثار ایشان در نجف اشرف

۸-۳-۱- سیرتنا و سنتنا

این کتاب در پاسخگویی به سوالی مطرح شده از فردی در حلب لبنان؛ در پاسخ به شبهاتی در خصوص عقیده غلوآمیز شیعیان در محبت اهل بیت پیامبر(ص) و برگزاری مراسم عزای سیدالشهدا و اعتقاد به حرمت تربت سیدالشهدا و سجده بر آن، به نگارش درآمده است. علامه در این کتاب به بیست و چهار سوگوازی که رسول مکرم اسلام در خانه همسرانش، مسجدالنبی، و در جمع صحابه برای امام حسین(ع) برگزار کرده‌اند؛ استناد می‌کند. این کتاب تحت عنوان «راه و روش ما، راه روش پیامبر ما» ترجمه شده است.

۸-۳-۲- الغدیر

این مجموعه مهمترین اثر علامه به شمار می‌رود و احیاگر خاطرات عصر نبوی برای هر شیفته به خاندان رسالت است که با رجوع به قرآن و سنت و رعایت موازین «سند شناسی» و «نقد حدیث» حقایق غیر قابل انکاری را در برابر چشم امت اسلامی قرار داده و مسأله اختلاف اهل یک کتاب و قبله را از میان برمی‌دارد. به علاوه الغدیر جهانیان را به این مسأله واقف می‌کند که امامت و رهبری از مبانی اصیل اسلامی است.

علامه امینی برای تألیف الغدیر زحمات و سفرهای پژوهشی بسیاری را متحمل شدند. ایشان به اکثر کتابخانه‌ها در عراق مراجعه کرده و به مطالعه و استنتاج و تهیه مأخذ و ملاقات با استادان پرداختند و سپس به ایران آمده و به تمام کتابخانه‌ها رفته، مطالعه و نسخه برداری نمودند. ایشان برای تدوین الغدیر به شهرها و کشورهای چون حیدرآباد، دکن، علیگره، لکنهو، کانپور، جلالی، رامپور، (در هند) فوعه، معرفه، قاهره (در مصر)، حلب، نبل و دمشق (در سوریه) سفر کردند. علامه امینی پس از سوریه به ترکیه سفر نموده و در آنجا نیز به مطالعات خود ادامه دادند.

ایشان با همت والا و با عشق فراوان در شبانه روز به طور خستگی ناپذیر حدود ۱۷ ساعت مطالعه و نسخه برداری داشتند. این تلاش خستگی ناپذیر و باور نکردنی زمانی روشن‌تر می‌شود که بدانیم حتی فرزند ایشان نیز نتوانستند با ایشان در مطالعه همراهی کنند و در هند بیمار شده و طبق نظر پزشکان دست از مطالعه کشیدند. علامه خود در این باره می‌گوید: «من برای نوشتن

الغدیر ۱۰ هزار جلد کتاب از «باء» بسم ا... تا «تاء» تمت آن خوانده‌ام و به ۱۰۰ هزار جلد کتاب، مراجعات مکرر داشته‌ام.^(۱)

علامه برای نگارش الغدیر بنابر نقلی گفتیم بیش از ده هزار جلد کتاب را مطالعه کرده در خاطر سپرده و یادداشت برداری کرده‌اند^(۲) و سپس دست به نقد آثار و تألیفات کسانی چون «ابن تمیمه»، «ألوسی»، «قصیمی» و «رشید رضا» برمی‌زنند. وی در پی اسناد حدیث غدیر بیست و چهار کتاب تاریخی، بیست و هفت محدث، چهارده مفسر قرآن و هفت متکلم مسلمان را می‌یابد که به نقل حدیث غدیر پرداخته‌اند. آنگاه گروهی از صحابه پیامبر(ص) را، که راوی حدیث غدیر شمرده می‌شوند، به ترتیب حروف الفبا ذکر می‌کند.

او در بخش راویان اولیه حدیث غدیر به نام حدود ده تن از اصحاب رسول خدا(ص) و هشتاد و چهار «تابعی» اشاره می‌کند. سپس طبقات دانشوران راوی حدیث غدیر را برمی‌شمارد. و از ۳۶۰ دانشمند نام می‌برد.

۹- زمانه علامه امینی(ره)

علامه امینی در دوره ای می زیست که سایه شوم استعمار گران بر منطقه حکمفرما بود و برخی از گروه‌های بیدار اسلامی به مبارزه با جهان کفر و بیدارگری مسلمانان پرداخته بودند. شیخ محمد خیابانی که در ۱۲۹۹ش، علیه استعمار شوم انگلیس قیام کرد و به شهادت رسید یکی از نموده‌های بارز این گروه‌های مبارز است.

علامه عبدالحسین امینی(ره)، از چهارده سالگی با اندیشه سیاسی گروه‌های مبارز آشنا شد. لذا پس از شهادت شیخ محمد خیابانی و دوستدارانش عزا گرفت و از پدر آموخت که پس از قیام و شهادت باید با مکتب دعا، فرهنگ سیاسی - اجتماعی اسلام را در جامعه نشر داد.

علامه امینی در طول حیات خود شاهد یکی دیگر از وقایع مهم در جهان اسلام بود و در در سن ۲۲ سالگی در روزگاری به شهر علی بن ابی طالب(ع)، نجف اشرف، وارد شد که امپراطوری

۱- ر.ک: محمدرضا حکیمی، *غدیر و مقدمه الغدیر*، ۱۳۶۸، ج ۱، صص ۸۲-۱۱۷.

۲- *شهداء الفضیلة*، مقدمه محمد خلیل الزین عاملی، ص ۴.

عثمانی از هم پاشیده، عراق به دست انگلیسی‌های ناپاک افتاده بود. در این دوره، استعمارگران با راه انداختن جنگ‌های جهانی در صدد برآمدند ملل اسلامی را مورد تجاوز قرار داده، مستعمره خویش سازند. علامه امینی که هنوز شهدای انقلاب مشروطیت را به خاطر داشت، در صدد برآمد تا با یاد شهیدان راه فضیلت امت متفرق اسلامی را به وحدت، اخوت اسلامی، پایداری و استقامت فرا خواند. چرا که به عقیده او خون شهیدان رایج‌ترین سکه تاریخ بشریت در راه آزادی و استقلال امت اسلامی است؛ این سکه طلایی نه در ضرابخانه‌های آزادیخواهان، بلکه در ضرابخانه‌های مستبدان به نفع امت اسلام زده شده است.

به گواهی تاریخ و آثار به جا مانده از علامه امینی، او تنها یک فقیه یا متکلم یا مفسر یا محدث یا مورخ و... نیست. گر چه او از همه این علوم حظی وافر دارد، اما ابعاد شخصیت او به اینها محدود نمی‌شود. همچنین او از آن دسته عالمانی نیست که در کنج‌خانه یا کتابخانه‌ای نشسته کتابی تألیف کند، و از آنچه در محیط او و در کل جهان اسلام می‌گذرد با خبر نباشد. او دانشمند و متفکری است که افزون بر آگاهی از علوم مختلف اسلامی، دارای اندیشه و عمل سیاسی است. گر چه او در هیچ دانشگاهی در رشته‌های مرتبط با علوم سیاسی تحصیل نکرد، ولی در عین حالی هم در بعد سیاست نظری از درک و فهم سیاسی بالایی برخوردار است و هم در زمینه سیاست عملی، از فعالان سیاسی به حساب می‌آید.

۱۰- دیدگاه‌های سیاسی علامه امینی (ره)

دیدگاه‌های سیاسی علامه امینی در دو بعد سیاست نظری و سیاست عملی قابل پیگیری است: در بعد سیاست نظری، دو اثر بس ارزشمند از علامه امینی - یعنی کتاب «الغدیر» و کتاب «شهیدان راه فضیلت» - به یادگار مانده است. در «الغدیر» مرحوم امینی، دست‌های سیاست را در جعل احادیث و در سایر زمینه‌ها، بخوبی شناخته و آن را به همگان شناسانده است. «الغدیر» را افزون بر یک کتاب قرآنی، کلامی، فقهی، حدیثی، تاریخی و ... باید یک کتاب سیاسی نیز دانست، چرا که این اثر، مهم‌ترین کتابی است که در تشریح کلام سیاسی تشیع به رشته تحریر درآمده است. در باب سیاست عملی نیز، اعتقادات مرحوم علامه در موارد زیر بازگو می‌گردد.

۱-۱- اعتقاد به مسأله ولایت فقیه در عصر غیبت

علامه امینی (ره) افزون بر ابعاد علمی، اجتماعی و فرهنگی، بینش سیاسی بالایی داشت و هرگز در تبیین مسایل تاریخی از مسایل روز جهان اسلام غافل نمی ماند، چنانکه اندیشه ولایت فقیه در بینش او از مکانتی بالا و والا برخوردار است. استاد با طرح مباحثی جدی، حکومت و ولایت در عصر غیبت حجت خداوند و ولی عصر (عج) را از آن ولی فقیه جامع شرایط می داند و آن را امری ضروری و لازم می شمارد. بنابر این از جمله دیدگاه های سیاسی ایشان، پشتیبانی از نظریه ولایت فقیه در زمان غیبت امام زمان (ع) است. هنگامی که امام خمینی (ره) مبارزات خویش را علیه رژیم شاهنشاهی آغاز کرد، علامه از کسانی بود که با پشتیبانی از آن و با غصبی معرفی کردن حاکمیت شاه، فرمود: دیگران غاصبند و این مقام (حکومت) حق مسلم آن فریادگر (امام خمینی) است.^(۱)

ایشان به امام خمینی نگاه ویژه ای داشت و می فرمود: امام خمینی، ذخیره خدا برای جهان تشیع است.^(۲) بنابراین، علامه امینی از طرفداران حکومت دینی و از حمایت کنندگان نظریه ولایت فقیه به شمار می رود.

۱-۲- تلاش در گنجاندن درس ولایت در درس حوزه

گفتیم که علامه، در اعتقادات خود، حکومت را از آن ولی فقیه به شمار می آورد؛ لذا زمانی که علامه امینی از دفتر تبلیغات اسلامی قم - دارالتبلیغ - دیدن کرد و برنامه های آن مؤسسه در اختیارش قرار گرفت، فرمود:

«باید درسی تحت عنوان «ولایت» غیر از آنچه که در درس علم کلام و اعتقادات مطرح می شود، به طلاب آموزش داده شود.»

این سخن، ژرف نگری آن مصلح اجتماعی را نشان می دهد. علامه امینی برای احیا و تبیین کلام سیاسی اسلام تدریس «ولایت» را امری ضروری می دانست و آموزش آن در محدوده کتب

۱- جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم زیر نظر پژوهشکده باقرالعلوم، *گلشن ابرار*، دو جلدی، قم: نشر معروف، ۱۳۷۹،

ج ۲، ص ۷۳۵.

۲- همان.

کلامی را کافی نمی دید.

حضرت علامه امینی با بحث‌های عمیق علمی و کاوشگرانه پیرامون امامت و ولایت از نخستین متفکران اسلامی بود که به «ولایت فقیه» در عصر غیبت رسید و بحث و درس اختصاصی پیرامون آن را امری لازم و ضروری دانست.

۱۰-۳- نگارش کتب بیدارگرانه

دوران جوانی علامه امینی با قیام شیخ محمد خیابانی بر ضد انگلیس و نهضت مشروطیت، هم زمان بود. ایشان با دیدگاه‌های شیخ محمد خیابانی و اندیشه‌های سیاسی ایشان آشنایی داشت و پس از شهادت او، راهش را ادامه داد. البته علامه این کار را با گسترش مکتب شهادت، مبارزه و جهاد در میان مردم پی گیری کرد. نگارش شهداء الفضیله را در راستای همین حرکت و فعالیت سیاسی می توان ارزیابی کرد؛ زیرا همانطور که گفتیم، ورود علامه به نجف با فروپاشی امپراتوری بزرگ عثمانی و تصرف عراق به دست انگلیس هم زمان بود. ایشان از ناتوانی و سستی ملت‌های مسلمان، ناراحت بود. از این رو، کوشید با بیان زندگی‌نامه عالمان و بزرگانی که در پاسداری از اسلام به شهادت رسیده بودند، ملت‌های اسلامی را به مبارزه و پایداری و وحدت در راه مبارزه با استعمارگران، دعوت و روح شهادت طلبی را در ایشان تقویت کند. کتاب شهداء الفضیله را از این دیدگاه می توان کتاب سیاسی علامه شناخت.

۱۰-۴- ارتباط با گروه‌های مبارز اسلامی

از دیگر کارهای سیاسی علامه که پیش تر به آن پرداختیم، ارتباط ایشان با شهید نواب صفوی و گروه فدائیان اسلام است. شهید نواب صفوی بسیار به علامه نزدیک بود و از طرز فکر ایشان بهره‌ها می برد چنان که آن شهید بزرگوار همواره خود را مدیون راهنمایی‌ها و طرز فکر علامه امینی در بزرگداشت شیعه و رهبران و امامان بر حق می دانست.^(۱)

او از طلوع فجر صادق خبر داشت و از رسالتی که بر دوش مجدد قرن نهاده شده بود آگاه بود؛ از این رو شاگردی چون حضرت نواب صفوی را تربیت کرد تا حکومت علوی را فریاد زند

۱- علی دوانی، نهضت روحانیون ایران، ج ۲، ص ۱۹۶.

و پایه‌های حکومت غاصبان را به لرزه افکند.^(۱)

۱۰-۵- الغدیر تلاشی در جهت تفهیم کلام سیاسی برای همه

او بر آن بود کلام سیاسی اسلام را برای مردم کوچه و بازار هم قابل فهم کند، پس تصمیم گرفت مدینه فاضله اسلامی را به امت اسلامی عرضه کند و داستان سال دهم هجرت را در خاطره‌ها زنده سازد. زمانی که استعمارگران با حیل‌های خاص خود امپراطوری عثمانی را از بین بردند، او چنان اندیشید که هرگز نباید به دولت‌های غارتگر اجازه داد جایگزین دولت به ظاهر اسلامی عثمانی شوند در دیدگاه او بهتر آن بود که امت اسلام، پس از زوال دولت ۶۲۳ ساله عثمانی و چشیدن تلخی‌های بسیار، نظام مدینه فاضله اسلامی را - که در آن اصل بنیادی غدیر مطرح است - تجربه کند، نظامی که پیامبر(ص) جز به آن سفارش نفرموده است.

در سال ۱۳۲۴ش، چاپ اول کتاب الغدیر در نجف آغاز شد و تا نه جلد آن به چاپ رسیده و در سراسر جهان منتشر شد. با انتشار کتاب گرانمایه «الغدیر» سیل نامه‌ها و ستایش‌های دانشمندان بزرگ مسلمان و برخی از حکام کشورهای اسلامی به سوی دانشمند فرزانه به حرکت درآمد.

نکته مهمی که در تمام ستایش‌ها به چشم می‌خورد، پذیرش غدیر به عنوان محور حرکت اسلامی و بنیان حکومت اسلامی بود. پادشاهان فرصت طلب در صدد بودند از این جنبش دینی به نفع خود بهره‌گیرند، ولی دانشمندان از جایگاهی بی‌غرضانه به مسأله می‌اندیشیدند و در حقیقت، بعد از قرن‌ها به راهنمایی مصلح بزرگ حضرت علامه امینی، زنجیر متصل به وحی را یافته بودند.

آن بزرگوار همچنین هنگام تالیف الغدیر نشریات بسیاری دیده بود که درباره اسلام سخن گفته بودند. حجم گسترده این نشریات او را در این اندیشه فرو برد که با تأسیس مجمعی این نشریات را گردآوری کرده، مورد ارزیابی قرار دهد.

۱- حکیمی، (فریاد روزها) یادنامه علامه امینی، ص ۲۴.

۱۰-۶- تلاش در جهت ترسیم نظام الهی

علامه مصلح با جهان تشیع و تاریخ پرفراز و نشیب آن آشنایی کامل داشت. او به مقدار هر حرفی از کتاب الغدیر تجربه اندوخته بود و نانوشته‌هایی داشت که باید در جامعه پیاده می‌شد، تا نظام اجتماعی، نظام الهی شود. لذا به منظور تأمین رفاه مورد نیاز محققین و حل مشکلات تألیف و نشر کتاب، اندیشه تأسیس «دار التالیف» (خانه نویسندگان) را مطرح کرد تا نویسندگان بی هیچ آشفته‌گی خیال به تحقیق و تألیف مشغول شوند.

۱۰-۷- تلاش در جهت ایجاد وحدت اسلامی

به کمک حق جویی در شناخت ثقلین علامه امینی، از جمله متفکران و مصلحانی است که ایده و اندیشه وحدت امت اسلامی را در سرلوحه کار خویش قرار داده، و این ایده، همواره ذهن پویای دانشور صلح اندیش ما را به خود معطوف داشته است، تا جایی که بازتاب این اندیشه را در سرتاسر کتاب «الغدیر» می‌توان مشاهده نمود. او هر گاه سخن یا نوشته‌ای مشاهده می‌کند که در جهت خلاف فکر «وحدت امت اسلامی» گفته و یا نوشته شده باشد، برمی‌آشوبد و سخت از خود حساسیت نشان می‌دهد.

از دیدگاه صاحب الغدیر تنها رشته ای که می‌تواند امت اسلام را به یکدیگر پیوند دهد و آنان می‌توانند با چنگ زدن به آن در طریق سعادت آفرین وحدت اسلامی قرار گیرند، همانا تمسک به قرآن و عترت است. قرآن و عترت دو عضو هدایت گر و سعادت آفرین‌اند و به منزله دو بال‌اند برای هر مسلمانی که می‌خواهد در مسیر سعادت و کمال حرکت کند. و چنان که در حدیث ثقلین آمده است، پیامر گرامی، هدایت و سعادت امت اسلامی را تنها در پرتو پیروی از این دو مسیر می‌داند و بس. بنابراین اگر کسی بخواهد با تمسک به یکی از این دو در مسیر کمال حرکت کند، به سر منزل مقصود نخواهد رسید. در گذشته تاریخ نیز کسانی که اهل بیت (ع) را رها کردند و خواستند راه سعادت را تنها در پرتو قرآن بپیمایند، راه به جایی نبرده و در انبوهی از انحرافات و مشکلات گرفتار آمدند. عنصر دیگری که از دیدگاه علامه امینی در مسأله وحدت امت اسلامی نقش مهمی بر عهده دارد، عنصر «شناخت و آگاهی» است.

وحدت پایدار پیروان مذاهب اسلامی در صورتی میسر است که برخاسته از شناخت و

آگاهی و درک متقابل پیروان مذاهب، از اعتقادات و باورهای مذهبی یکدیگر باشد، و «الغدیر» نیز دقیقاً در راستای تحقق این عنصر وحدت آفرین، پدید آمده است.

از دیدگاه صاحب «الغدیر» عامل دیگری که در ایجاد وحدت اسلامی از نقش مهمی برخوردار است، حسن ظن و مراعات انصاف و حق جویی از یک سو، و پرهیز از سوءظن و بدگمانی و بی انصافی از سوی دیگر است.

اگر هر انسان عاقل و منصفی، در طرحی که «الغدیر» برای وحدت اسلامی ارائه می کند با بی طرفی بیندیشد، آن را به حال امت اسلامی سودمند و ضروری تشخیص داده و به عنوان پایه و اساس درستی برای تحقق وحدت اسلامی، خواهد پذیرفت، چنانکه جمع کثیری از دانشمندان اهل سنت پس از آگاهی از «الغدیر»، اقدام مرحوم امینی را مورد تأیید قرار داده و بر آن صحه گذاردند.

علامه امینی متفکر و اندیشمند جهان اسلام، اظهارنظرهای غیر محققانه، سطحی و جاهلانه و گاه مغرضانه برخی از دانشمندان و نویسندگان اهل سنت نسبت به تشیع را عامل مهمی در جهت تفرقه امت اسلامی به شمار آورده و آن را منخل وحدت اسلام می داند و راه از میان برداشتن این مانع را در آگاهی و شناخت درست آنان از منابع تشیع جستجو می کند. بنابراین یکی از اصلی ترین هدفهای «الغدیر» چاره اندیشی در جهت رفع سوءظن ها و ارائه راهی برای ایجاد تفاهم و اتحاد در میان امت اسلامی است.

۱۱- انگیزه ها و ضرورت تدوین کتاب الغدیر

علامه امینی به خوبی به ضرورت و نیاز جامعه اسلامی زمان خود واقف بود و از ابتدای تحصیلات علمی خود در فکر ایجاد جامعه ای مبتنی بر اندیشه های والای اسلامی بود. جامعه ای که در آن اخوت و برادری مفهومی عینی می یابد و طی آن مسلمانان به دور از تبعیضات و تفرقه ها در ساختن جامعه ای آرمانی همت می گمارند. او برای این منظور با سفر به کتابخانه های کشورهای مختلف دنیا از جمله عراق، هندوستان، پاکستان، مغرب، مصر و... چاپ نخست کتاب الغدیر در سال ۱۳۲۴ش، در نجف آغاز می شود و این مجموعه تا ۹ جلد افزایش می یابد. علامه امینی هفت

سال پس از انتشار نخستین جلد الغدیر در اثبات ارادت خود به امیرمؤمنان علی(ع) کتابخانه‌ای با بیش از چهل و دو هزار کتاب خطی و چاپی درباره مولی الموحدین امام علی(ع) با عنوان مکتبه الامام امیرالمؤمنین تأسیس می‌کند. این کتابخانه که در پی تألیف الغدیر تأسیس شد، هزاران کتاب فارسی، عربی و... در رشته‌های تاریخ، ادب، حکمت و تراجم را در خود جای داده بود. افزون بر این، چنانچه نویسنده‌ای، کتابی می‌خواست و در کتابخانه وجود نداشت، مرکزی در کتابخانه بود که ظرف دو روز، کتاب را برای وی تهیه می‌کرد.^(۱) آقای محمدرضا حکیمی، شمار کتاب‌های کتابخانه را در اوایل دهه ۵۰ شمسی، بالغ بر حدود ۴۲۰۰۰ کتاب گزارش کرده است.^(۲) علامه سپس این کتابخانه عظیم و گرانسنگ را وقف آستان قدس رضوی کرد؛ از این‌رو، این کتابخانه اکنون یکی از ثروت‌های ملی و معنوی ایران در نجف است، و مایه سرافرازی ملت ایران در یکی از مهم‌ترین مراکز علمی و دینی اسلام می‌باشد.^(۳)

اقدام بعدی علامه آن بود که احادیث غدیر، ولایت، منزلت، ثقلین، انذار العشیره و ... را از مناظر تاریخی و سندی مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد. وی سپس در پی اسناد حدیث غدیر، بیست و چهار کتاب تاریخی، بیست و هفت محدث، چهارده مفسر قرآن و هفت متکلم اسلامی را می‌یابد که به نقد و بررسی حدیث غدیر پرداخته‌اند. امینی پس از آن، رواه حدیث غدیر از صحابه و تابعین پیامبر را به ترتیب عنوان ذکر می‌کند و در این فهرست به ۱۱۰ تن از صحابی و ۸۴ تابعی اشاره می‌کند. علامه آنگاه ۳۶۰ تن از رواه حدیث غدیر را از قرن دوم تا قرن چهاردهم برمی‌شمارد و چنان که گفتیم برای این منظور به کتابخانه‌های بسیاری از کشورهای اسلامی سفر می‌کند.

علامه در پایان تحقیق، اشعار شاعران مختلف را درباره این موضوع ذکر می‌کند و... در این مقوله، قصد او کمک گرفتن از انواع روایات برای دفاعی تاریخی از ولایت امیرمؤمنان علی(ع) برای جهانیان است. پس از انتشار این کتاب عظیم، بسیاری از علمای کشورهای مختلف اسلامی

۱- همان، یادنامه علامه امینی، پیشین، ص ۵، اظهارات محمدهادی امینی.

۲- همان، ص ۳۰۷.

۳- همان، صص ۳۱۹-۳۲۰.

ضمن ستایش، بر آن حاشیه می نویسد و آن را مورد بحث و بررسی قرار می دهند.

۱۲- اهمیت و جایگاه علامه امینی و کتاب الغدیر از دیدگاه اندیشمندان

برای شناخت هر چه بهتر جایگاه علمی و شخصیت والای علامه امینی در اینجا گزیده‌هایی از سخنان عالمان و اندیشمندان جهان اسلام (سنی و شیعه) و مسیحیت را درباره آن بزرگوار یاد آور می شویم.

۱۲-۱- آیت... العظمی صافی گلپایگانی

در عصر حاضر، مرحوم آیت... مجاهد علامه امینی - اعلی... مقامه العالی - یکی از مفاخر بزرگ و نوابغ علم و ادب و خادمین موفق اسلام بود. تلاش مداوم و کوشش بی وقفه آن عالم جلیل، در معرفی حقایق اصیل اسلام و معارف حق این دین حنیف و مکتب پر بار و یگانه اعدال قرآن کریم - اهل بیت (ع) - کم نظیر بود.^(۱)

۱۲-۲- آیت... العظمی فاضل لنکرانی

کتاب الغدیر، مخصوصاً با قلم رسا و مطابق روزش، توانسته جمیع شبهات را در رابطه با مسأله امامت و وصایت بلافضل امیرالمؤمنین (ع)، پاسخی متناسب که مقبول عقل سلیم و منطقی خالی از تعصب است، بدهد. خاصه که از کتب خود آنها که در زوایای کتابخانه‌های متعدد مخفی بود یا مخفی نگاه داشته شده بود، استفاده نموده و با استعانت مداوم، از صاحب اصل مقام ولایت و امامت، چنین موفقیتی را به دست آورد که مرور زمان، نه تنها آن را کهنه نمی‌کند، بلکه بر عظمت آن می‌افزاید.^(۲)

۱۲-۳- آیت... حسن زاده املی

خداوند درجات علامه امینی - صاحب الغدیر - را متعالی بفرماید؛ کاری که ایشان کرده است ممدوح، پسندیده و قابل تحسین است و در آن، جای اعتراض برای کسی نیست. ایشان

۱- همان، ص ۵۳.

۲- همان، ص ۵۶.

کتابی درباره غدیر و روایات آن نوشت که از آثار باقیه است.^(۱)

۱۲-۴- شیخ آقا بزرگ تهرانی

دیدگان جویا، در این بوستان سرسبز بپویند و به یمن این اثر گران قدر، جز باغ‌هایی روح افزا و زنده از نفخه نسیم سحر، چیزی نیافت. نویسنده این اثر، امینی امین است. روزی که شهدا الفضیله را عرضه داشت، پرده از افتخارات درخشانی برگرفت و از افق علم، نوری خیره کننده برتابانید. او با این کتاب، رایحه‌ای دل انگیز به مشام‌ها رسانید؛ رایحه‌ای برتر از دو صد مشک دان. گوهرهایی به هم در پیوست آذین آفرین و آویزهایی فرا پیش داشت، زینت بخش گوش جان و خرد.^(۲) بعد از این که به محتوا و عظمت علمی کتاب الغدیر پی بردم، دست به دعا برداشته، از خدا طلب کردم که بقیه عمر مرا به علامه امینی ببخشد تا ایشان صورت واقع به الغدیر دهد.^(۳)

۱۲-۵- آیتا... سید عبدالهادی شیرازی^(۴)

چنانچه بر این مجموعه - الغدیر - وقوف یابی، خود را در کنار دریای خروشان خواهی یافت که فرو نخواهد نشست و تو از آن جدا نخواهی شد، مگر آن که معارف الهی، اندیشه‌ات را فرا گرفته و ظرف ادراک تو از تعلیمات قدسی انباشته شده و منظره احساسات، جلوه گاه این نوید امیدبخش الهی گردد که می‌فرماید: و آنان که در راه ما کوشش کنند، ما راه‌های رستگاری را به آن‌ها خواهیم نمود.^(۵)

۱۲-۶- آیتا... العظمی سید محسن حکیم

از جمله شخصیت‌های زبده و برجسته از گروه مجاهدین در راه حق، مؤلف کتاب الغدیر است؛ همان محقق یگانه و دانشمند بی بدیل. من اجزای این کتاب را مطالعه کردم و آن را همان

۱- همان، ص ۸۰.

۲- حکیمی، حماسه غدیر، ص ۳۸۱.

۳- جرعه نوش غدیر، ص ۸۳.

۴- ترجمه الغدیر، ج ۱، ص ۳۰.

۵- عنکبوت (۲۹) / ۶۹.

طور یافتم که از مؤلف بزرگوارش سزاوار بود. این کتاب را چنان آراسته و منزه یافتم که به توفیق خداوند، آغاز تا انجام آن از هر گونه باطل و ناروا مصون [بود] و معظم له در برهان و معارضه سخت و استوارش (با خصم) و شادابی سخنان و زیبایی محاوراتش، تمام موفقیت را به دست آورده [است]. متانت رأی و نظر را با شیوایی ترکیب، [کرده و] کلام و معانی بدیع و بی مانند را با بنیان نیرومند سخن، پیوند داده [است]. در موضوع‌های گوناگون با تفنن سخن گفته و با استقامت کافی در هر موضوع، وارد و با پایداری بیرون شده [است].^(۱)

۱۲-۷- شهید مرتضی مطهری

کتاب شریف الغدیر، موجی عظیم در جهان اسلام پدید آورده است. اندیشمندان اسلامی، از زوایای مختلف ادبی، تاریخی، کلامی، حدیثی، تفسیری، اجتماعی، بدان نظر افکنده‌اند.^(۲)

۱۲-۸- علامه محمدتقی جعفری تبریزی

کتاب الغدیر از آن آثار ارزنده‌ای است که مورد قضاوت‌ها و اظهار نظرهای مختلف قرار می‌گیرد. با نظر به موضوعات و محتوای این کتاب و آرای صاحب نظران آگاه، دو موضوع در این اثر، روشن است: یکی، عظمت کوششی است که در الغدیر صورت گرفته است به طوری که می‌توان گفت مراجعه به آن همه مدارک و تنظیم آن‌ها برای تهیه چنین اثری کار فوق‌العاده‌ای و در عالم تحقیق و تتبع کم نظیر است. دوم، ایمان و خلوص نیت مرحوم علامه امینی است درباره روشن شدن یکی از ارکان اساسی ایدئولوژی اسلامی - که برای هر مطالعه کننده هوشیار پدیدار است. این دو موضوع قابل تردید نیست.^(۳)

۱۲-۹- محمد عبدالغنی حسن^(۴)

علامه امینی آکنده از دوستی امام علی و شیعیانش، جوهر وجود و نور چشمانش را فدا

۱- امینی، ترجمه الغدیر، صص ۳۶-۴۵.

۲- حکیمی، پیشین، ص ۱۲۸.

۳- همان، ص ۴۲۰.

۴- از دانشمندان بزرگ اهل تسنن در مصر.

می کند تا راهی به خاندان بزرگوار علوی پیدا کند. در آن چه می کند، به ندای مذهبش پاسخ می گوید. عشق چنان پندها و پیوندهایی بر عاشق می نهد که با وجود آن‌ها، راه هر گونه اعتراض بر او بسته می شود. حقیقتی که باید آشکارا گفته شود این است که: علامه استاد عبدالحسین امینی، عاشق و دوست دار متعصب و پیرو هوای نفس نیست، بلکه دانشمندی است که دانش خود را در خدمت دوستی علی و شیعیان او قرار داده است. پژوهنده‌ای است که امانت دانشمندی و بی غرضی بحث و تحقیق را بیش از توجه به احساسات و عواطف، در نظر داشته است.^(۱)

۱۰-۱۲- شیخ محمد سعید دحدوح^(۲)

من اکنون خود را در برابر دریای بی پایانی می بینم که در آن، انواع گوهرهای نفیس و خیره کننده و بی نظیر وجود دارد. دلایل کافی و رسا، برهان صریح، علم زیاد و مزایای بی شمار دیگر آن قدر در این مجموعه گران بها هست که قادر بر شمارش آن نیستم. این مزایا گویای این حقیقت اند که: اگر بخواهند نورانیت ماه چهارده را با ابرهای تیره (اشتباه کاری و دشمنی) و عوامل فریبنده از دیدگاه پوشانند، نمی توانند.^(۳)

۱۱-۱۲- دکتر محمد غلاب^(۴)

الغدیری که به راستی، به درخشندگی و سودبخشی چونان چشمه است؛ الغدیری که پژوهشگران، آرزوی خویش را در آن می یابند. همان گونه که مسافر تشنه کام، به هنگام رسیدن به چشمه، عطش خود را با آن بر طرف می سازد؛ الغدیری که شما در آن، درباره بخش مهمی از میراث اسلام، پژوهش‌هایی رنج بار کرده و درصدد به دست آوردن حقیقت و یافتن روایات صحیح بوده‌اید و همواره هر شبهه‌ای را به دست نقد و تصحیح سپرده‌اید. ما یقین داریم که جوانان امروز اسلام، از این ثمره‌های خوش گوار، استفاده خواهند کرد به ویژه آن که بیش تر

۱- حکیمی، پیشین، ص ۳۵۹.

۲- امام جماعت اریجای شهر حلب که با خواندن الغدیر به مذهب تشیع گروید.

۳- امینی، پیشین، ج ۱، ص ۱۷.

۴- استاد فلسفه در دانشگاه الازهر مصر (از اهل تسنن).

نوشته‌های امروز، کم مایه، سبک و فاقد ارزش است و حرکت علمی و ادبی، اکنون به صورت تجارت صرف درآمده است.^(۱)

۱۲-۱۲- دکتر عبدالرحمان الکیالی^(۲)

کتاب الغدیر با آن چه که از سنت، ادب، علم، تاریخ، اخلاق و حقایق و تتبعات و اقوال دربردارد، شایان مطالعه دقیق و احاطه کامل است و سزاوار است که هر مسلمان، آن را به دست آورد تا بداند تاریخ نویسان چگونه کوتاهی کرده‌اند و حقیقت در کجا است. به این ترتیب، نتایج کوتاهی و سهل انگاری را از میان می‌بریم و پاداش اقرار به حقایق و اطاعت از اوامر و وحدت عقیده و مذهب و هم رأیی را در می‌یابیم.^(۳)

۱۲-۱۳- عبدالفتاح عبدالمقصود^(۴)

امینی، غواصی بود که رسالت داشت گوهرهای یکتا را کشف کند و ژرفنای دریاهای او را از آن‌های تهی سازد. البته امینی تنها غواص نبود، بلکه گوهر شناس هنرمند نیز بود؛ گوهر شناسی که از این گوهرها، جواهرهای جاویدانی ساخت که با وجود آنها، دیگر برای زرناب جلوه‌ای باقی نماند. کوششی که بیرون از توان بشری بود، هیچ گاه گلزار همت مؤلف بزرگوار را پژمرده نکرد و شاخسار شکیبایی وی را از شادابی نینداخت. من سخت در شگفتم و سزاوار چنین شگفتی هستم - که چگونه مؤلف توانسته است، وقت خویش را برای بررسی بحثی آماده سازد که هزار و چند سال امتداد داشته است و با این همه، در پرتگاه نومیدی و افسردگی فرو نیفتد و از همه ارمغان‌های ذهنی این مدت دراز - که نزدیک بود گرد و غبار روزگار، آنها را از دیدگان این نسل پنهان سازد - با جست و جو و کنجکاوی، پرده برگیرد. پیدا است که چنین شکیبایی و همتی جز در پرتو ایمانی استوار به دست نمی‌آید.^(۵)

۱- حکیمی، همان، ص ۴۱۱.

۲- از شخصیت‌های علمی سوریه.

۳- حکیمی، پیشین، ص ۴۰۰.

۴- عالم سنی و نویسنده کتاب معروف الامام العلی (علیه السلام).

۵- حکیمی، پیشین، ص ۳۷۰.

۱۲-۱۴- علاء الدین خروفه^(۱)

من گمان نمی‌کردم در این عصر که مادیات بر آن غلبه کرده است و به شتاب زدگی در تألیف و سطحی بودن بحث و تحقیق معروف است، مردی که گویا به تنهایی امتی است، به پا خیزد و این کتاب جلیل را - که مانند آن را گروهی هماهنگ از دانشمندان علمی نتوانند به دست داد - پدید آورد.^(۲)

۱۲-۱۵- دکتر بولس سلامه^(۳)

ای صاحب فضیلت! این کار بزرگی که شما بدون کمک گرفتن از کسی بدان اقدام کرده‌اید، کار دشواری است که برای گروهی از دانشمندان نیز طاقت فرسا است. شما چگونه توانسته‌اید به تنهایی آماده انجام آن شوید؟ بی گمان این روح مقدس، روح امام بزرگ است - بر او و فرزندان پاکش گرمی‌ترین درود باد - که مشکلات را رام ساخته و بینش شما را به روی گنج‌های دانش گشوده است. این همه، هم چون اندوخته‌ای برای تاریخ نویسان و مأخذی برای دانشوران و آبخشوری برای شاعران باقی خواهد ماند تا هر زمان، کشتزار ادب از آن سیراب گردد.^(۴)

۱۳- محورشناسی موضوعی کتاب الغدیر

نام «الغدیر» حاکی از این موضوع است که این کتاب در اثبات خلافت حضرت علی(ع) از ناحیه حضرت خاتم الانبیاء محمد بن عبدا... (ص) و نقل نص‌های مربوط به غدیر خم، سایر نصوص از طرق غیر شیعه و از کتاب‌های علمای اهل سنت، تواریخ فرق اسلامی، رساله‌های تاریخی (کتاب‌های خطی و چاپی) و اثبات اغراض بعضی از تاریخ نگاران پیشین که در نقل روایات تعصب ناروا به کار برده اند، تدوین شده است.

۱- از استادان بزرگ اهل سنت در دانشگاه الازهر.

۲- حکیمی، پیشین، ص ۴۰۶.

۳- از اندیشمندان مسیحی.

۴- حکیمی، پیشین، ص ۴۰۹.

در نگارش کتاب الغدير، علامه امینی ابتدا به سراغ تحقیق درباره آیات تبلیغ،^(۱) اکمال،^(۲) آیات یک تا سه سوره مبارکه معارج، ولایت^(۳) و سوره هل اتی می‌رود. پس از آن علامه احادیث غدیر، ولایت، منزلت، ثقلین، انذار العشیره و ... را از مناظر تاریخی و سندی مورد تحلیل و بررسی قرارداد است.

۱۴- الگوی تحلیل کلام سیاسی علامه امینی بر اساس الگوی گلن تیندر

گرچه سال‌ها از تدوین کتاب ارزشمند الغدير می‌گذرد و بزرگان بسیاری به تمجید این اثر گران قدر پرداخته‌اند با این وجود متأسفانه هنوز وجوه سیاسی و اجتماعی الغدير آن گونه که شایسته است مورد توجه اندیشمندان واقع نشده است.

در بررسی الگوی تحلیلی کلام سیاسی در نظریات یک اندیشمند باید قبل از هر چیز به این نکته توجه داشت که آنچه فرازمانی باشد مبانی است در حالی که اصول از یک طرف ثابت و از یک طرف متغیر است.

به دلیل رویکرد پرسش محور تیندر نسبت به موضوعات سیاسی، الگوی تیندر با نگاه پرسشگرانه در خصوص موضوعات مرتبط با کلام سیاسی در کتاب شریف الغدير مورد استفاده واقع شد که در ادامه در خصوص این الگو و رویکرد تیندر توضیحاتی ارائه می‌شود.

۱۴-۱- معرفی الگوی گلن تیندر

به منظور ارائه دلایلی در جهت توصیف چستی و تحول مفاهیم اندیشه سیاسی باید به مسائلی رجوع کرد که اندیشه از درون آنها به وجود می‌آید. این مسائل چیزی نیستند مگر همان شک‌ها و پرسش‌هایی که برای هر اندیشمندی در طول دوران زندگانی‌اش مطرح می‌شود. البته پرسش‌ها، نقطه آغازین اندیشه نیستند، از آن رو که دوام و بقای آنها بسته به تغییرات اوضاع و احوال محیط زندگی است. تهی شدن اندیشه از پرسش‌های اساسی زندگی، به ایستایی و مرگ

۱- مائده (۵) / ۶۷

۲- همان / ۵

۳- همان / ۵۵

اندیشه منجر خواهد شد. زیرا چنین اندیشه‌ای از پویایی لازم برای به حرکت در آوردن حیات بشری برخوردار نیست و صرفاً عنصری بی معناست.^(۱) منظور از پرسش‌های اساسی، پرسش‌هایی است که سرچشمه آنها مشکلات پایدار و ابدی نشأت گرفته از طبیعت انسان و جامعه است: نظیر اینکه «چه کسی باید حکومت کند؟»، یا «کسانی که حکومت می‌کنند چه شرایطی را باید داشته باشند؟» و یا «حد و مرز آزادی‌های فردی و عمومی کجاست؟» سؤالاتی از این دست، از جمله سؤالاتی است که ذهن اندیشه‌گران بزرگ تاریخ را به خود مشغول ساخته است. البته در مقابل این گونه پرسش‌های اساسی و پایدار، پرسش‌های غیر اساسی و گذرای نیز وجود دارد که از مشکلات جاری و روزمره هر جامعه‌ای ناشی می‌شود و بسته به وضع هر اجتماع و نظام سیاسی خاص آن تغییر می‌کند.^(۲)

به این ترتیب اندیشه حیات بخش، همواره با طرح پرسش‌های اساسی از سوی صاحبان اندیشه همراه بوده است.^(۳) در هر جامعه معمولاً دو پرسش مطرح می‌شود اول مسایل و نگرانی‌های که در ردیف پرسش‌های اصلی و همیشگی انسان‌ها قرار دارد دوم مسایل که در ردیف مسایل نو پیدا، حادث و نو ظهور می‌باشد. پرسش‌های از نوع اول، بصورت عام و کلی مشمول کلیه جوامع انسانی می‌گردد و از گذشته دور تا حال و آینده وجود داشته و خواهد داشت مانند: چیستی آفرینش، چیستی انسان، خالق و پدید آورنده هستی، عدالت، قدرت، نظام سیاسی، سعادت، آزادی، هنر مطلوب مدیریت اجتماعی، محرک تاریخ، رهبران شایسته و کاریز ماتیک، جنگ و صلح، امنیت، عوامل فقر و نابرابری، تغییرات، انقلاب‌های اجتماعی، خیر و شر و اهداف دینی یا غیر دینی، هدف غایی جامعه و... پاسخ به این پرسش‌ها به تناسب باورها، عقاید و جهان

۱- ر.ک: گلن تیندر، *تفکر سیاسی*، ترجمه محمود صدری، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴، ص ۳.

۲- مقایسه کنید با: چنگیز پهلوان، *اندیشه‌های سیاسی*، تهران: پاپیروس، ۱۳۶۶، صص ۱۶-۱۳.

۳- نوع اندیشه و زندگانی بزرگانی چون افلاطون نیز مؤید این مطلب است. افلاطون کتاب جمهور خود را در دوره جوانی به رشته تحریر در آورد، ولی در میان سالی و اواخر زندگانی خویش کتاب‌هایی چون سیاست مدار و قوانین را نوشت که مملو از سؤال و جواب‌هایی است که راجع به مسائلی که در کتاب نخست خود مطرح کرده بود. این امر بیانگر تأثیر دگرگونی اوضاع و احوال و کبر سن در تحول اندیشه افلاطون است. ر.ک: فریدریک کاپلستون، *تاریخ فلسفه (یونان و روم)*، ترجمه جلال‌الدین مجتبیوی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی و سروش، ۱۳۷۵، ج ۱، صص ۱۷۰-۱۶۱.

بینی حاکم بر هر جامعه در حال تغیر بوده است. بعضی از نویسندگان این پرسش‌های ابدی و فرا تاریخی را ۲۹ پرسش دانسته است.^(۱) تلاش رهبران الهی، حکما، و فیلسوفان سیاسی همواره هدایت صحیح جوامع بشری در پاسخگویی به چنین پرسش‌هایی بوده است.

ذکر این نکته که پرسش‌ها بستر رویش اندیشه‌ها هستند، این سؤال را مطرح می‌سازد که آیا اندیشمند سیاسی باید برای هر یک از این پرسش‌ها، جوابی قطعی ارائه دهد، و آیا در قلمرو اندیشه، تفکراتی وجود دارد که به حل و فصل نهایی سؤالات منجر شود؟ در پاسخ باید گفت، گرچه پویایی اندیشه منوط به پرسش‌هایی است که در ذهن اندیشنده می‌رویند، ولی این پویایی زمانی ادامه خواهد داشت که پرسش‌های مطروحه قابل درک باشند و از آنجا که ادراک، نیازمند تأمل و تعمق است، لذا پاسخ‌گویی سریع به این گونه پرسش‌ها امکان‌پذیر نیست، چنانکه هنوز نیز پس از گذشت سال‌ها از بدو پیدایش اندیشه تاکنون، جواب‌های درخور خود را باز نیافته‌اند (که اگر باز یافته بودند، دیگر هیچ مسأله مبهمی برای بشر باقی نمانده بود). بنابراین علت تداوم اندیشه و ضرورت آن برای دوره‌های آتی تاریخ بشری عبارت از آن است که از طریق اندیشه سیاسی به پاسخ‌هایی می‌توان دست یافت که از هیچ راه دیگری نمی‌توان پاسخی برای آن ارائه داد.^(۲)

۱۴-۱-۱- رویکردها به مفاهیم اندیشه سیاسی

برای فهم تحول مفاهیم اندیشه سیاسی، سه رویکرد وجود دارد:

الف) نگاه به اندیشه‌های پیشین

یک چنین نگرشی مطالعه فی نفسه اندیشه را امری مطلوب دانسته و معتقد است که اندیشه هر اندیشه‌گری به اندیشه نیاکان اندیشه‌گر او پیوند خورده است. اما طبیعی است که مطالعه صرف این افکار فایده‌چندانی در بر نخواهد داشت.

۱- تیندر، پیشین، ص ۴۵.

۲- همان، صص ۴-۱۰.

ب) مطالعه روانشناسانه افراد

گروهی معتقدند، فهم اندیشه سیاسی تنها در گرو فهم خصوصیات و ویژگی‌های روانی افراد است. در این دیدگاه هر آنچه به پیدایش اندیشه فرد یاری رساند، همانا ویژگی‌های منحصر به فرد و حالات روحی و روانی اوست. در نتیجه این ویژگی‌های فردی است که به تبع آن اندیشه یک فرد قوام می یابد.

ج) نگاه به واقعیات جامعه و مشکلات سیاسی

گروهی دیگر در تحلیل چگونگی تحول اندیشه‌ها، بیش از آنکه برای اندیشه‌های ماقبل و خصوصیات افراد اهمیت قایل شوند، به تأثیرات واقعیات و مشکلات هر عصر در پیدایش اندیشه‌ها توجه می‌کنند. به طوری که «اندیشه سیاسی در یونان و واقعیت اجتماعی و سیاسی ایجاد شده به صورت نهادهای دموکراتیک، دو وجه نوآوری قوم یونانی بود که یکی از دیگری مایه می‌گرفت و هر یک خود پشتوانه‌ای استوار برای دیگری فراهم می‌آورد».^(۱) البته اندیشه سیاسی جدید اصطلاحی مترادف با فهم روحیات و احساسات و طرز تفکر خودمان است و اگر مطالعه آثار صاحب نظران سیاسی گذشته به تحقیق این مقصود کمک کند، دیگر هیچ دلیل اضافی برای توجیه و اثبات سودمندی آن لازم نیست.^(۲)

با این بیان، ما در ترسیم اندیشه‌های سیاسی علامه امینی(ره) رویکردی تلفیقی از سه رویکرد فوق را ارائه داده‌ایم. به عبارتی ضمن اینکه کنکاشی در شخصیت و بیوگرافی علامه ارائه کرده‌ایم، به تبیین نظریات ائمه و پیشوایان اسلام و شیوه حکومت‌داری ایشان و تشریح شرایط اجتماعی و زمانه ایشان و علامه که در واقع الگوی اندیشه سیاسی علامه را تشکیل می‌دهند نیز خواهیم پرداخت.

بنابراین از آنجا که اندیشه سیاسی همواره بر واقعیات‌های سیاسی متکی است، مطالعه این اندیشه در اثر ارزشمندی چون الغدیر، می‌تواند زمامداران و مسئولین امور سیاسی واحدهای سیاسی را در اخذ تصمیمات سیاسی و نیز نیل به مقامات عالیه رهنمون سازد.

۱- جواد طباطبایی، *زوال اندیشه سیاسی در ایران*، تهران: کور، ۱۳۷۳، ص ۲۲.

۲- مایکل فاستر، *خداوندان اندیشه سیاسی*، ترجمه جواد شیخ الاسلامی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۱، ج ۱، قسمت اول، ص ۲.

با توجه به این امر از دیدگاه ما مفهوم اندیشه سیاسی یک انسان مجموعه‌ای از تفکرات انسانی درباره حل مشکلات سیاسی - شامل مشکلات پایدار و ابدی جامعه بشری - انسان است و اینها مشکلاتی است که همواره اعصار تمدن انسانی با آن رویارو بوده است. در تطبیق اندیشه‌های سیاسی علامه با تیندر ابتدا باید گفت که عقیده غالب مبنی بر وجه ممیزه اندیشه سیاسی با تئوری سیاسی، فلسفه سیاسی یا ایدئولوژی سیاسی^(۱) در این است که اندیشه سیاسی بیشتر جنبه علمی دارد و این اندیشه‌ها از خلال تجربه بیرون می‌آیند. اینکه اندیشه سیاسی با چه چیزهایی در عالم واقع مرتبط است و اندیشه‌ها چگونه در ارتباط با مشکلات واقعی مردم به وجود آمده، تحقق یافته و تحول پیدا کرده‌اند، جملگی سؤالاتی است که امروزه می‌توان به عنوان مسائل مهم اندیشه سیاسی به آنها توجه کرد و از آنها در جهت فهم تحول مفاهیم اندیشه سیاسی عصر خود بهره جست.^(۲)

به گفته گلن تیندر، پویایی اندیشه زمانی صورت می‌گیرد که «در عصر عدم ایقان دلهره آور ما راهی به سوی یقین کامل نباشد».^(۳) لذا اهمیت اندیشه، نه در چیرگی بر شک و تردیدها، که در یاری رسانی آن به بشر تا جایی است که بتواند با وجود همه تردیدها، در حالتی از آزادی و مدنیت زندگی کند. اگر چه این حالت ممکن است به نوعی نسبی نگری بیانجامد و انسان را از شناسایی قطعی جهان، فرهنگ و دیدگاه‌های دیگر باز دارد و او را از یافتن حقیقت وجودی خویش ناتوان سازد، بدان سان که در نیابد «او» یا «طبیعت»، کدام یک با حقیقت بازی می‌کنند، با وجود این چنین شک و تردیدی، همواره اندیشه آدمی را به جولان خواهد انداخت و او را از

۱- ر.ک: اشتراوس، پیشین، صص ۷-۲؛ نیز: محمد آراسته خو، *جامعه شناسی سیاسی*، تهران: نشر صدوق، ۱۳۷۱، صص ۹۶ و ۱۰۲؛ نیز: ویلیام تی بلوم، *نظریه‌های نظام سیاسی*، ترجمه احمد تدین، تهران: نشر آران، ۱۳۷۳، ج ۱، صص ۸-۵؛ نیز: آنتونی کوئینتن، *فلسفه سیاسی*، ترجمه مرتضی اسدی، تهران: به آور، ۱۳۷۴، ص ۸۳؛ نیز: علی اصغر کاظمی، *بحران جامعه مدرن*، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷، صص ۸۷-۸۳.

۲- ر.ک: محمد خاتمی، *از دنیای شهر تا شهر دنیا (سیری در اندیشه سیاسی غرب)*، تهران: نشر نی، ۱۳۷۲، صص ۲۰ و ۲۶؛ نیز بنگرید به: اتیلن ژیلسون، *نقد تفکر فلسفی غرب (از قرون وسطی تا اوایل قرن حاضر)*، ترجمه احمد احمدی، تهران: حکمت، ۱۳۵۷، ص ۱۳؛ نیز: کاپلستون، پیشین، صص ۱۸-۶.

۳- کاپلستون، پیشین، ص ۱۸۱.

ایستایی، رهایی خواهد بخشید.^(۱)

گلن تیندر کسی است که راهکاری را در قالب پاسخ دهی به چند دسته سؤال در شناخت صحیح افکار سیاسی یک اندیشمند دخیل می‌داند. برای شناخت اندیشه کلام سیاسی علامه امینی (ره) نخست باید با این سؤالات آشنا شده و سپس با پاسخ دهی به آنها به اندیشه سیاسی آن بزرگ پی ببریم. لذا در ادامه ما به تبیین این سؤالات خواهیم پرداخت.

۱۴-۱-۲- موضوعات الگوی تیندر

تیندر در ذیل سه موضوع، سؤالات خود را مطرح نموده است: ۱. بیگانگی و یگانگی؛ ۲. نابرابری و برابری؛ ۳. قدرت. البته موضوع دیگری را در پایان کتابش تحت عنوان سرشت و معنای تاریخ داشت که به دلیل عدم کاربرد آن در تدوین نظریه ما در اینجا به آن نخواهیم پرداخت.

الف. بیگانگی و یگانگی

در ذیل موضوع پرسش نخستین تیندر یعنی «بیگانگی و یگانگی»، پرسش‌های زیر قابل بررسی است:

۱. اگر انسان‌ها ماهیتاً از هم بیگانه نیستند، تفرقه و تعارض میان آنان چگونه قابل توضیح است؟

۲. با کدام قابلیت انسانی می‌توان انسان‌ها را یگانه کرد؟

۳. به هر حال، آیا انسان‌ها برای غلبه بر تعارض و تفرقه خود به خداوند نیازمندند؟

۴. آیا ممکن است همه مردم در جامعه‌ای واحد و جهانی متحد شوند؟

اینها مهمترین پرسش‌های مرتبط با بحث ماست که ما در ذیل هرکدام از این پرسش‌ها، پاسخ‌هایی را طبق مبانی کلامی سیاسی علامه امینی در طول تحقیق ارائه کرده‌ایم.

ب. نابرابری و برابری

پرسش‌هایی که تیندر در ذیل نابرابری و برابری مطرح کرده است عبارتند از:

۱- ر.ک: بابک احمدی، *تردید*، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۴، ص ۳.

۱. آیا انسان‌ها ذاتاً نابرابرند؟

۲. اگر برخی از انسان‌ها ذاتاً از دیگران برترند، چه کسی و با چه نشانه‌هایی می‌تواند آنان را

بشناسد؟

ما در طول تحقیق حاضر و در ذیل پرسش‌های چهارگانه فوق، واژه‌های به کار برده شده در سؤالات را کالبدشکافی کرده و تا حد ممکن به انعکاس دیدگاه‌های علامه امینی (ره) ذیل بحث عصمت ائمه و ویژگی‌های امام معصوم (ع) در آن پرداخته ایم.

ج. قدرت

قدرت آخرین موضوعی است که به آن می‌پردازیم و بر مبنای آن سه پرسش را با توجه به

دیدگاه علامه امینی پاسخ می‌دهیم:

۱. آیا تصرف قدرت و استفاده از آن خوب است؟

۲. چرا باید اطاعت کنیم؟

علامه در بحث دیدگاه‌ها در مشروعیت حکومت به پاسخ این سؤالات رسیده اند. لذا پاسخ تمام پرسش‌های فوق با ذکر سند در طول پایان نامه داده شده است با این حال در اینجا به اختصار به تبیین برخی نظریات علامه در این زمینه می‌پردازیم.

۱۵- نتیجه گیری

نتیجه این بحث پی بردن به جایگاه و نقش علامه در دفاع از اعتقادات شیعه از طریق شناخت شخصیت و زندگی و زمانه علامه امینی (ره) است. ضمن اینکه بیان مدح و ثنای دوست و دشمن از تلاش این بزرگ مرد در تدوین اثر ارزشمند الغدیر، دلیل دیگری بر تأثیر اندیشه‌های سیاسی ایشان در عالم اسلام است که تأثیرات شگرفی بر هر چه بهتر شدن شناخت جهان اسلام از مقام امامت داشت. این امر سبب شده تا در این پایان نامه تلاش شود که با پاسخ به برخی از سؤالات مرتبط ذیل سه موضوع مطرح شده در الگوی تیندر به شناخت صحیحی از دیدگاه سیاسی علامه امینی (ره) رسید.

امام شناسی در کلام سیاسی علامه امینی (ره)

۱- مقدمه

تاریخ اسلام از ابتدا با مسأله جانشینی پیامبر(ص) و حقیقت و حقانیت امام پس از رسول اکرم(ص) همراه بوده و دانشمندان اسلامی^(۱) همگی بر ضرورت مسأله وجود جانشینی پس از رحلت حضرت رسول برای زعامت امور دینی و دنیوی مسلمین اتفاق نظر دارند^(۲) و آثار فراوانی که در طول تاریخ در این زمینه به رشته تحریر درآمده نشان از اهمیت بالای این امر نزد مسلمانان دارد.^(۳) شاید چنین تصور شود که زمان بحث درباره جانشین حضرت رسول به پایان رسیده و برای جلوگیری از بروز اختلاف میان شیعه و سنی باید این مسأله را تنها به تاریخ سپرد، لکن عجین شدن ابعادی از این موضوع با سرنوشت مسلمانان در تمامی عصور و عصر حاضر - مانند بحث امامت، ماهیت و شیوه حکومت و مرجع اخذ و پاسخگویی در مشکلات فکری، عقیدتی واحکام پس از رسول اکرم(ص) و... - همچنان آن را از صدر نقاط عطف اندیشه های کلامی سیاسی کرده است. این مسأله برای شیعیان اهمیتی مضاعف دارد زیرا طبق روایات رسیده از اهل بیت(ع) شناخت صحیح امام و حجت خدا، تنها تضمین

۱- البته جز گروه اندک خوارج محکمه که از بین رفته اند.

۲- ر.ک: محمد بن حسین الفراء الحنبلی، *الاحکام السلطانیة*، چاپ دوم، بیروت: دار الملايين، ۱۴۱۹ق. ص ۲۳.

۳- ر.ک: عبدالجبار الرفاعی، *هجر ما كتب عن الرسول و اهل البيت*، ج ۵، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱، ج ۵،

صص ۲۱۷-۲۴۹؛ نیز: آقا بزرگ تهرانی، پیشین، ج ۲، صص ۲۳۰-۳۴۲.

برای رسیدن به هدایت راستین است.^(۱) و این مسأله یعنی اختلاف در اهداف، عامل اختلاف جوهری و بنیادی میان مذهب اهل بیت و مذهب اهل سنت به رغم پرستش یک خدا و پذیرش یک کتاب و پیروی از یک پیامبر و اعتقاد به یک بهشت و جهنم است.^(۲)

در هر صورت، امامت و رهبری جامعه به عنوان یک مسأله مهم سیاسی و اجتماعی، همه جوامع را متوجه خود نموده و موجب رقابت‌ها، شورش‌ها و جنگ‌های بسیاری شده است. به رغم ضرورت و گریزناپذیری نهاد حکومت در جوامع، در مورد متولیان آن، شرایط و صفات ایشان همواره اختلافاتی بروز کرده است. تا جایی که به عقیده برخی «بزرگ‌ترین اختلاف در بین امت اسلامی اختلاف در امامت بوده است و در مورد هیچ مسأله‌ای همچون امامت، شمشیرها برهنه نگشته و خون ریزی صورت نگرفته است.»^(۳)

۲- چیستی امامت

کلمه «امام» واژه‌ای عربی از ریشه (أَمَّ) یا (إِمَّ) به معنای رهبر، پیشوا و مقدم،^(۴) قیم و سرپرست، مقتدا، طریق و راه^(۵) و پیشرو^(۶) است. و غالباً عرب به انسان یا کتابی که پیروی و اطاعت شود - چه به حق و چه به باطل^(۷) - امام می گوید.^(۸)

در قرآن کریم این واژه در غالب معانی لغوی ذکر شده به کار رفته است.^(۹) مفهوم امامت با توجه به حاصل جمع تعریف مجموع متکلمین شیعه و سنی چنین می‌شود:

«امامت پیشوایی و ریاست عامه دینی بر امت مسلمان در امور دینی و دنیوی آنهاست که به جانشینی از

۱- جهت ملاحظه اصل حدیث ر.ک: محمد بن علی بن بابویه قمی صدوق (شیخ صدوق)، *کمال الدین و تمام النعمه*، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰ق، ص ۵۱۳؛ نیز: محمد بن ابراهیم ابن ابی زینب نعمانی، *کتاب الغیبه*، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: کتابخانه صدوق، ۱۳۶۳، ص ۱۳۰ و...

۲- برگرفته از کتاب: عبدالحسین امینی، *التحذیر فی کتاب و السنة و الأدب* (برگزیده)، تدوین، تحقیق و ترجمه محمد حسن شفیعی شاهرودی، ۲۷جلد، قم: مؤسسه میراث نبوت، ۱۴۳۲ق، ص ۸.

۳- عبدالکریم شهرستانی، *الملل و النحل*، تحقیق سید محمد گیلانی، بیروت: دار صعب، ۱۹۸۶م، ج ۱، ص ۲۴.

۴- محمد بن مکرّم ابن منظور، *لسان العرب*، ۱۵جلد، چاپ سوم، بیروت: دار الجیل، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، صص ۲۴-۲۶.

۵- فخرالدین طریحی، *مجمع البحرین*، تحقیق سید احمد حسینی، ج ۶، چاپ دوم، تهران: *المکتبه المرآتیه*، ۱۳۹۵ق، ج ۶، صص ۱۴-۱۰.

۶- علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، *معانی الأخبار*، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱، ص ۹۶.

۷- ر.ک: قاضی عبدالجبار بن احمد معتزلی، *شرح الاصول الخمسه*، تحقیق عبدالکریم عثمان، چاپ سوم، قاهره: *مکتبه وهبه*، ۱۴۱۶ق، ص ۵۰۹.

۸- حسین بن محمد راغب اصفهانی، *(المفردات فی غریب القرآن) مفردات الفاظ قرآن*، چاپ دوم، تهران: دفتر نشر کتاب، ۱۴۰۴ق، ص ۲۴.

۹- ر.ک: ابوالفضل جیش بن ابراهیم تفسیری، *وجوه القرآن*، تصحیح مهدی محقق، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۱، صص ۲۸ و ۲۹.

پیامبر اعظم(ص) برای حفظ شریعت و تداوم الهی صورت می گیرد.»^(۱)

۳- اقوال و دیدگاه‌ها درباره امامت

در مورد امامت، آراء و اقوال مختلفی بین فرق اسلامی مطرح است. گروهی از بزرگان کلام اسلامی نیز به طبقه بندی آراء مختلف در این زمینه پرداخته است.^(۲) بیش از سی تعریف توسط متکلمان بزرگ از قرن چهارم هجری به بعد در تعریف امامت بیان شده است و بزرگانی چون شیخ مفید (۳۳۶-۴۱۳ق)، در اوائل المقالات، عبدالجبار همدانی (۴۱۵ق)، در شرح الاصول الخمسة، سید مرتضی علم الهدی (۳۵۵-۴۳۶ق)، در الحدود و الحقایق، ماوردی (۳۶۴-۴۵۰ق)، در الاحکام السلطانية، شیخ طوسی (۳۸۵-۴۶۰ق)، در شرح العبارات المصطلحة بین المتکلمین^(۳) و... به تعریف واژه امام و منصب امامت پرداخته‌اند.

برخی آن را واجب و برخی آن را غیر واجب می‌دانند. قایلان به عدم وجوب، خوارج و اصم از متکلمان معتزلی می‌باشند. از نظر آنها، در صورتی که عدل و تناصف در جامعه برقرار باشد، نیازی به امام نخواهد بود.^(۴) بین قایلان به وجوب نیز در منشأ وجوب امامت اختلاف است. اغلب اهل سنت و برخی از متکلمان معتزلی وجوب آن را به سمع استناد می‌دهند؛ و برخی دیگر وجوب آن را عقلی می‌دانند. قایلان به وجوب عقلی، در متعلق وجوب اختلاف کرده‌اند و سه قول در این زمینه مطرح شده است: برخی - مانند اغلب معتزله - وجوب امامت را بر خلق واجب می‌دانند. برخی دیگر آن را بر خداوند واجب می‌دانند و اینها خود به دو قسم تقسیم شده‌اند: «امامیه» به «وجوب علی...» معتقدند و اسماعیلیه و غلات به «وجوب من...».

«فرق بین وجوب من... و وجوب علی... در این است که نصب در اولی مختص خداوند است، بدین سان که امر خویش را ظاهر ساخته، ریاست عامه را بدان اعطا می‌نماید، بخلاف دومی که نصب امام یا از جانب خداست یا از جانب کسی که خداوند بر او تنصیب کرده است.»^(۵)

به هر حال، آن چه در کتب کلامی شیعی بررسی و دنبال شده، قول به وجوب عقلی علی... است و هر چند قول سمعی و قول به وجوب عقلی بر خلق و عدم وجوب مطرح و رد شده‌اند، اما هیچ استدلالی له یا علیه

۱- ر.ک: حسین عزیزی، علی غفار زاده و حسین علی احمدی جشفقانی، اندیشه اسلامی ۲، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۵. ص ۱۰۲؛ نیز: جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، چاپ دوم، مشهد: انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۷، ص ۵۲.

۲- ر.ک: نصیرالدین محمد طوسی، قواعد العقائد، بیروت: دار الاضواء، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.

۳- جهت مشاهده این تعاریف و آراء ر.ک: جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، امامت پژوهی (بررسی دیدگاه امامیه، معتزله و اشاعره)، صص ۴۱-۴۴.

۴- ر.ک: فخرالدین محمد بن عمر رازی، محصل الافکار المتقدمین و المختارین من العلماء و الحكماء و المتکلمین، با مقدمه طه و عبد الرؤف سعد، قاهره: مکتبه الکتاب الزهریه، ۱۳۵۳ق، ص ۳۵۱.

۵- ر.ک: حسن بن یوسف بن مطهر حلّی، کشف المراد فی شرح التجرید الاعتقاد، تعلیقه جعفر سبحانی، قم: مؤسسه الامام الصادق(ع)، ۱۳۷۵، ص ۷۷.

قـــــــــــــــــول بـــــــــــــــــه و جـــــــــــــــــوب مـــــــــــــــــن اـــــــــــــــــن نشـــــــــــــــــده اســـــــــــــــــت.^(۱)
برخی از این اقوال و تعاریف عبارتند از:

شیخ مفید (شیعه): «امامان جانشینان انبیاء در تنفیذ احکام و اقامه حدود و حفظ شریعت و مجازات متخلفین هستند و مانند انبیاء معصومند.»^(۲)

ماوردی (از بزرگان اشاعره): «امامت ریاست عامه در امر دین و دنیا به جانشینی از رسول اکرم (ص) است.»^(۳)

عبدالجبار همدانی (از بزرگان معتزله): «امام عنوان کسی است که ولایت بر امت و تصرف در امور آنها دارد و به شکلی که کسی بالای دست او نیست.»^(۴)

ابن خلدون (سنی): امامت جانشینی از سوی صاحب شریعت در حراست دین و اداره امور دنیاست.»^(۵)

سید مرتضی (شیعه): «امامت ریاست عامه دینی بر عموم مردم در دین **بالصلاة** - و نه **بالبیابة** - است.»^(۶)
خواجه نصرالدین طوسی (شیعه): «امامت ریاست عامه دینی بر عموم مردم در تشویق به حفظ مصالح دینی و دنیویشان و دوری از مضرات برای آنهاست و دین **بالصلاة** - و نه **بالبیابة** - است.»
بر اساس تعاریف ارائه شده توسط این بزرگان، در تعریف مفهوم امامت بر چند امر تأکید شده است:

۳-۱- مفهوم خلافت و نیابت

بر این مبنا امام کسی است که جانشین رسول اکرم (ص) پس از رحلت اوست. از میان شیعیان بزرگانی چون شیخ مفید، فخرالمحققین، فاضل مقداد سیوری، ابن ابی جمهور احسائی، عبدالرزاق لاهیجی، محمد مهدی نراقی و میرزا رفیعا نائینی؛ و از میان اهل سنت بزرگانی چون ماوردی، سیف الدین آمدی، ابن خلدون، قاضی ایجی و تفتازانی این مفهوم را در تعریف خود لحاظ کرده‌اند.

۳-۲- مفهوم ولایت و سرپرستی بر همه مسلمانان

تقریباً تمام متکلمان شیعه و سنی این معنا را می‌پذیرند با این وجود در محدوده اختیارات امام متکلمان به

۱- ر.ک: ملا عبدالرزاق لاهیجی، **گوهر مراد**، تصحیح زین العابدین قربانی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۲، صص ۴۷۴-۴۷۶.

۲- خواجه نصیرالدین محمد طوسی، **اوائل المقالات**، چاپ دوم، بیروت: دار الاضواء، ۱۳۵۴، ص ۷۳.

۳- علی بن محمد ماوردی، **الاحکام السلطانیة**، چاپ دوم، مرکز النشر الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۶ق، صص ۱۸-۲۳.

۴- معتزلی همدانی، قاضی عبد الجبار بن احمد؛ **شرح الاصول الخمسة**، عبدالکریم عثمان، چاپ سوم، قاهره: **مکتبة وهبه**، ۱۴۱۶ق، صص ۷۵۰-۷۵۱.

۵- عبدالرحمان ابن خلدون، **العبر**، تصحیح خلیل شحاده، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۷ق، ص ۱۹۶.

۶- سید مرتضی علم الهدی، **رسائل شریف مرتضی**، تحقیق سید مهدی رجائی، ج ۲، قم: دار القرآن، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۳۰۹؛ نیز:

همو، **الذخيرة في علم الکلام**، تحقیق احمد حسینی، قم: نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۱۶ق، ص ۴۱۰.

دانشگاه باقر العلوم

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

سه دسته تقسیم می شوند:

۳-۲-۱- ولایت مطلق

دسته ای از متکلمین مانند سید مرتضی ولایت و تصرف امام در امور مکلفان را مطلق می دانند.

۳-۲-۲- ولایت در امور دینی و دنیوی

دسته دوم متکلمین ولایت امام را در امور دینی و دنیوی تعریف می کنند. برخی از این متکلمین مانند: ماوردی،^(۱) ابن خلدون،^(۲) و تفتازانی^(۳) از اهل سنت؛ و برخی دیگر مانند شیخ طوسی،^(۴) خواجه نصیرالدین طوسی،^(۵) ابن میثم بحرانی، علامه حلی، فخرالمحققین، احسائی، لاهیجی و نوری طبرسی از بزرگان شیعه هستند.^(۶)

۳-۲-۳- ولایت در امور دینی فقط

گروهی از معاصران امور دنیوی را تنزل شأن امامت دانسته و معتقدند که امامت تنها به امور دینی باز می گردد.^(۷)

۳-۳- مفهوم واجب اطاعه بودن

البته قید ولایت و سرپرستی در تعریف امامت لزوماً وجوب اطاعت را با خود دارد با این وجود برای تأکید بر راهنمایی و هدایت امام توأم با ولایت و پیشوایی او در امور دین و دنیای امت تصریح این قید ضروری به نظر می رسد. خواجه نصیرالدین طوسی،^(۸) قاضی ایجی،^(۹) میرزا رفیعا نائینی،^(۱۰) نوری طبرسی^(۱۱) و ... از قائلین به وجود این مفهوم در تعریف امامتند.

به طور کلی اختلاف شیعه و سنی در مفهوم امامت، در تداوم نبوت حضرت رسول اکرم (ص) بودن یا نبودن این منصب است. زیرا شیعه بر خلاف اهل سنت قائل است که امامت تداوم نبوت بوده و امام در این منظر

۱- ماوردی، پیشین.

۲- ابن خلدون، پیشین، ص ۲۴۱.

۳- سعد الدین تفتازانی، شرح المقاصد، تصحیح عبد الرحمان عمیره، ۵ جلد، قم: شریف رضی، ۱۳۷۰، ج ۵، ص ۲۳۷.

۴- محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی)، الرسائل العشر، قم: جامعه مدرسین قم، [بی تا]، صص ۱۱۱-۱۱۴.

۵- خواجه نصیرالدین محمد طوسی، تلخیص الحاصل (معروف بقصد الحاصل)، ص ۴۵۷.

۶- ر.ک: خواجه نصیرالدین محمد طوسی، پیشین؛ و نیز: سید اسماعیل نوری طبرسی، کفایة الموحدين، ۴ جلد، قم: علمیه اسلامی، [بی تا]، ج ۲، ص ۲؛ و نیز: الماوردی، پیشین؛ و نیز: عبدالرحمان ابن خلدون، الصحیح خلیل شحاده، ص ۲۳۹ و ...

۷- ر.ک: مهدی بازرگان، آخرت و خدا هدف بعثت انبیاء، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رجا، ۱۳۷۷، صص ۴۱-۱۱۰.

۸- طوسی، پیشین.

۹- عضدالدین عبدالرحمان قاضی ایجی، شرح المواظف، تصحیح محمد بدر الدین، ج ۸، قاهره: مطبعة السعادة، ۱۳۲۵ق، ج ۸، ص ۳۴۵.

۱۰- میرزا رفیعا نائینی، شجرة النبوة، نسخه خطی شماره ۱۵۹، موقوفه علی اصغر حکمت، تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

۱۱- نوری طبرسی، پیشین.

دارای هویتی الهی و مأموریتی آسمانی است.^(۱)

علامه امینی(ره) لزوماً همان توصیفاتی را که درباره امام در ابتدای بحث از قرآن و علمای شیعه آوردیم، در خلافت فردی که جانشین پیامبر می شود به عنوان شرط بیان می کنند و به عبارتی در نظر ایشان وظایف خلافت و امامت هر دو یک چیز است و نمی شود که آن دو را از یکدیگر جدا نمود و یا اینکه هم زمان فردی را امام و فرد دیگری را خلیفه دانست. ضمن اینکه خلافت دنباله نبوت است. علامه می فرماید:

«باور ما درباره خلافت آن است که خلافت، ولایتی الهی مانند نبوت است، اگر چه تشریح و وحی الهی مخصوص پیامبر(ص) است. و کار خلیفه چند چیز است: تبلیغ و بیان، تفصیل مجمل و تفسیر معضلات، تطبیق دادن کلمات بر مصادیق و جزئیات و جنگ بر اساس تأویل (چنان که پیامبر بر اساس تنزیل می جنگید) و اظهار آنچه پیامبر نتوانسته به مردم بشناساند. حال یا به خاطر اینکه هنوز وقت عمل به آن نرسیده بود و یا مردم ظرفیت آن را نداشتند و یا علت های دیگر.»^(۲)

به عبارت دیگر از منظر علامه امامت عین خلافت و حکومت است و نه امری جدا. بنابراین حتی در زمانی که امامت به دلایل مختلف چون غصب، عدم مقبولیت عامه و غیره نتواند حکومت را به دست گیرد اطاعت از غیر امام در امور حکومت بی اذن امام جایز نیست.

۴- مسأله ضرورت امامت در جامعه

شکی نیست که جامعه برای هدایت به سوی ثبات و بقای خود نیازمند داشتن حاکم و امام است. با این وجود می توان ضرورت داشتن امام یعنی حاکمی با ویژگی های خاص برای جامعه را ذیل دو نوع ضرورت کلامی - یکی عقلی و فلسفی و دیگری شرعی - بررسی نمود. ضرورت امامت در جامعه مقوله ای مؤخر از بحث ضرورت وجود حکومت در اسلام است. به عبارت دیگر از آنجا که هیچ کس بر ضرورت وجود حکومت در جامعه اسلامی شک ندارد لکن اختلاف در حاکم این حکومت است و اینکه چه کسی باید حاکم باشد. لذا مبحث امامت زیر مجموعه این بحث قرار می گیرد. بنابر این ما ذیل دو عنوان مسأله ضرورت حکومت در اسلام و نیز مسأله ضرورت امامت در جامعه به تبیین این موضوع می پردازیم.

۴-۱- مسأله ضرورت حکومت در اسلام

ضرورت حکومت در اسلام مقدمه درک مسأله ضرورت امامت در جامعه است. لذا نخست باید دانست که آیا وجود حکومت در جامعه اسلامی امری ضروری تلقی می شود یا خیر. لذا اکنون ما برای فهم این مهم به تبیین

۱ - جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، پیشین، ص ۵۶ و ۵۷.

۲- عبدالحسین امینی نجفی، بحثی برگرفته از کتاب الغدیر، ج ۲۴، ص ۱۱۱.

سه دلیل بر ضرورت وجود حکومت در جامعه اسلامی از عقل و شرع و تاریخ خواهیم پرداخت.

۴-۱-۱- دلیل عقلی

می دانیم که انسان موجودی اجتماعی است و جامعه چون ممکن است به جهت منافع اشخاص مرکز تعارض و تضاد گرد لذا در جامعه ناگزیر نیازمند قانون هستیم. ضمن اینکه هر قانونی نیازمند یک مجری است. پس در جامعه اسلامی هم همچون هر جامعه دیگری نیاز به تشکیل حکومت حس می شود.^(۱) زیرا «لزوم حکومت اسلامی برای گسترش عدالت، تعلیم و تربیت، حفظ نظم و رفع ظلم، پاسداری از مرزهای جامعه اسلامی از اشرار و بیگانگان از واضح ترین احکام علی است. بدون اینکه میان زمان با زمان و مکان با مکان کمترین تفاوتی وجود داشته باشد.»^(۲)

۴-۱-۲- ماهیت قوانین اسلام

نگاهی اجمالی به قوانین و احکام اسلام کافی است تا هر فرد عاقلی متوجه شود که بسیاری از قوانین اسلام - مانند دفاع، جهاد، امر به معروف و... - ماهیتی جدا نشدنی از حکومت و حاکمیت دارند.

۴-۱-۳- سیره عملی رسول خدا(ص) و پیشوایان اسلام

بر خلاف عقیده برخی که با استناد به برخی آیات^(۳) شأن پیامبر را فقط ابلاغ وحی و بشارت و انذار دانسته اند،^(۴) با در نظر گرفتن سه شرط حاکم برای تفسیر - یعنی توجه به روح کلی حاکم بر قرآن، تفسیر آیات به کمک آیات دیگر و توجه به شأن نزول آیات،^(۵) - در مقام نفی سایر شئون نبودن برای حضرت رسول در آیاتی که بر ابلاغ و انذار و بشارت تأکید دارد روشن می شود.^(۶) سیره عملی رسول خدا(ص) و پیشوایان اسلام و حتی تاریخ انبیاء گذشته گواه آن است که ایشان جملگی هر گاه توانسته اند از تشکیل حکومت دریغ نکرده اند. همانگونه که حضرت رسول پس از هجرت به مدینه و مهیا شدن شرایط، علی رغم عدم وجود هر گونه حکومت و دولت سیلسی در شبه جزیره در آن زمان،^(۷) به تدریج دست به تأسیس حکومت زده و تشکیل حکومت دادند.^(۸)

۱- درباره تطبیق این قاعده عقلی با ضرورت امامت ر.ک: اسدا... موسوی، *الامامة*، تحقیق سید مهدی رجایی، اصفهان: مکتبه مسجد سید، ۱۴۱۱ ق. ص ۸۶.

۲- امام خمینی، *الوجوه*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۴۶۲.

۳- ر.ک: *اعراف* (۷) / ۱۸۸؛ *نور* (۲۴) / ۵۴؛ *رعد* (۱۳) / ۷.

۴- ر.ک: علی عبد الرزاق، *الاسلام و اصول الحکوم*، ص ۴۲؛ و نیز: بازگان، *پیشین*، صص ۸۲-۸۳.

۵- ر.ک: محمدهادی معرفت، *التمهید فی علوم القرآن*، قم: موسسه فرهنگی تمهید، ۱۳۸۷، صص ۲۴۱-۲۷۱.

۶- سید محمدحسین طباطبائی، *الکربان فی تفسیر القرآن*، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳، ج ۱۲، صص ۲۴۱-۲۴۲.

۷- ر.ک: رسول جعفریان، *تاریخ سیاسی اسلام - سیره رسول خدا(ص)*، تهران: وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۹، صص

۴-۲- ضرورت امامت در جامعه

گرچه در طول تاریخ کلام شیعی، آموزه امامت شناخته شده و از این نظر، امامت موضوع شاخص و محوری کلام شیعی را تشکیل می‌دهد؛ با این وجود، نکته حایز اهمیت آن است که یک مؤمن دیندار نیاز دارد تا بین باورهای اعتقادی - دینی و تأملات عقلی خود، انسجام و هماهنگی برقرار نماید. از آنجا که نیاز به کار متکلمانانه در عرصه سیاسی نیز برای رسیدن به این انسجام و هماهنگی ضروری می‌نماید؛ لذا بررسی ادله و مبانی امامت و رهبری سیاسی در اسلام از مهم‌ترین وظایف متکلمین شیعی است.

بزرگان شیعه برای اثبات ضرورت امامت در جامعه به دو دسته دلایل عقلی و شرعی^(۲) استناد کرده‌اند. با این وجود از آنجا که ادعای اصلی شیعه امامیه ضرورت عقلی لزوم امامت در جامعه است و از آنجا که هر آنچه عقل به آن حکم کند شرع نیز همان نظر را دارد، ما اکنون به بررسی مهم‌ترین دلایل عقلی که ایشان بر این امر استفاده کرده اند خواهیم پرداخت.

۴-۲-۱- قاعده لطف

لطف در قرآن کریم وصف فعل و علم خداست. لطف در فعل نیز به معنای به کار گرفتن دقت و ظرافت در کار است؛ چنان که لطف در علم به معنای آگاهی از دقایق و ظرایف امور است.^(۳) اما در اصطلاح کلام لطف فعلی است که از جانب خدا درباره بندگان انجام می‌شود تا انجام تکالیف برای آنان سهل و آسان شود. چنانچه لطف صورت نگیرد نقض غرض است و نقض غرض از حکیم تعالی قبیح است. بنابراین لطف بر خداوند واجب است.^(۴) علامه امینی (ره) لطف از جانب خدا بودن نصب پیامبر و خلیفه از جانب خدا را به معنی «نزدیک کردن بندگان به طاعت و دور ساختن آنان از معصیت» بر خدا واجب می‌داند.^(۵) لطف بودن امامت به این معناست که نصب امام، فعلی از افعال خداست که ضرورت آن با تکیه بر یکی از صفات کمالی او، یعنی لطیف بودن ذات باری تعالی، استنباط می‌شود، تا به این وسیله راه رستگاری و هدایت به

لله

۱- عبدالملک ابن هشام، *سیره رسول الله معروف به سیره النبوی (ص)*، ترجمه رفیع‌الدین اسحاق بن محمد همدانی، تهران: خوارزمی، ۱۳۶۱، ج ۲، صص ۵۰۱-۵۰۴؛ و نیز: اسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی، *السیره النبویه*، تحقیق مصطفی الواحد، بیروت: دارالرائد العربی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، صص ۳۲۰-۳۲۲.

۲- گاهی نیز دلایل ترکیبی از دلایل عقلی و نقلی است. مثلاً چون تعیین امام با نص به صواب و دوری از اختلافات نزدیک‌تر است، پیامبر باید جانشین خود را معرفی کرده باشد و ... ر.ک: حسین ابن سینا (شیخ الرئیس)، *الشفاه (المبایات)*، تحقیق قنوتی و زاید، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۶۳، ص ۴۵۲.

۳- سید حسین مصطفوی، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، قم: نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۱، صص ۱۹۲-۱۹۴.

۴- محمدحسن مظفر، *دلائل الصدق*، جلد ۳، چاپ دوم، قاهره: دارالعلم للطباعة، ۱۳۹۶م، ج ۲، ص ۴۱.

۵- عبدالحسین الحسین امینی، *بجستی بر گرفته از کتاب الغدیر*، ج ۲۴، ص ۱۱۱.

بهترین وجه بر بندگان نمایان شده و حجت بر بندگان تمام شود.^(۱)

در رابطه با امامت نیز لطف امامت منوط به آن است که اولاً، خداوند امام را با تمام شرایط لازم امامت خلق و منصوب کند. در ثانی؛ امام این مسئولیت را بپذیرد. ثالثاً؛ مردم امام و اوامر و نواهی او را بپذیرند.^(۲) لذا تنها با وجود هر سه شرط از جانب خدا، امام و امت لطف امامت معنا می یابد.

۴-۲-۲- قاعده حکمت

این قاعده نیز همچون قاعده لطف بر پایه یکی از صفات باری تعالی، یعنی صفت حکمت، بنا شده است. بر مبنای این قاعده خداوند حکیم است و از حکیم لغو صورت نمی گیرد، لذا گرچه خداوند برای هدایت بشر قرآن و رسول اکرم(ص) را فرستاده است، لکن با این وجود عدم اشمال قرآن بر جزئیات همه احکام - در عین جامعیت آن - از یک طرف؛ و عدم تبیین تفصیلی احکام توسط پیامبر(ص) به علاوه تحریفات لفظی و معنوی رخ داده در سنت حضرت، نیاز به امامت به عنوان جواز ختم نبوت را اثبات می کند.^(۳) یعنی باید امامی با مرجعیت علمی و مصون از خطا باشد که قرآن را تفسیر کند و مرجعیت سیاسی را برای اجرای احکام و توضیح تفصیلی آنها بیاورد، و چون شناسی چنین فردی چون شناسایی نبی از توان بشر خارج است؛ لذا بر خداوند حکیم است که امام را نصب کند.^(۴) از این قاعده می توان دو قاعده دیگر یعنی قاعده هدایت عمومی و اتمام حجت و نیز قاعده نیاز شرع به مفسر را نیز استخراج نمود.^(۵)

۴-۲-۳- قاعده امکان شرف

این قاعده از جانب ارسطو مطرح شد^(۶) و توسط ملا صدرا وارد مباحث کلامی در بحث ضرورت امامت قرار گرفت.^(۷) بر مبنای این دلیل در اثبات ضرورت امامت، چون نوع نبی و امام نوع عالی و اشرف از سایر انواع انسانی است و هر نوعی که چنین باشد از نظر رتبه وجودی مقدم بر سایر انواع خواهد بود. پس نوع نبی و امام

-
- ۱- جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، پیشین، صص ۱۳۸-۱۴۲.
 - ۲- ر.ک: حسن بن یوسف بن مطهر حلی، *الالفین فی امامة ائمه المرعین(ع)*، با مقدمه موسوی خراسانی، چاپ دوم، نجف: *مشتورات المكتبة الحبرية*، ۱۳۸۸ق، صص ۴۸ و ۴۹؛ نیز: همو، *هناج البقیة فی اصول الدین*، بیروت: *دار الاسوة*، ۱۴۱۵ق، صص ۴۴۶؛ نیز: سدیدالدین محمود حمصی رازی، *المفرد من التقلید*، قم: *موسسة النشر الاسلامی*، ۱۴۱۲ق، ج ۲، صص ۲۵۴.
 - ۳- ر.ک: محمدتقی مصباح یزدی، *راه و راهنما شناسی*، قم: انتشارات حوزه علمیه قم، ۱۳۸۴، صص ۴۲۳-۴۳۰.
 - ۴- عزیزی و دیگران، پیشین، صص ۱۰۵-۱۱۲.
 - ۵- ر.ک: عبدالحسین امینی، پیشین، صص ۱۱۲.
 - ۶- محمد صدرالدین شیرازی، *اسفار اربعه*، چاپ دوم، قم: مکتبه المصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، صص ۲۴۴.
 - ۷- همو، *شرح اصول کافی*، تصحیح محمد خواجوی، ج ۲، صص ۴۷۶.

مقدم بر سایر انواع انسانی در رتبه وجودی است.^(۱) لذا حکومت باید توسط نبی و امام اداره شود. علامه امینی(ره) در این باره می‌فرماید: «... نتیجه این بیان تام این است که خلیفه باید افضل خلیقه (یعنی برترین بندگان) باشد.»^(۲)

۴-۲-۴- نیاز شرع به حافظ

این قاعده بر جاودانگی اسلام در ضرورت اثبات امامت تأکید دارد و می‌گوید که چون دین اسلام جاودانگی و همگانی است و همه مردم در همه اعصار- از بعثت تا کنون - ملزم به عمل به آنند، لذا نیازمند حافظی قابل اطمینان و معصوم است.^(۳) علامه امینی(ره) در این باره می‌فرماید: «چون هر پیامبری ... زندگی تا ابد برایش مقرر نشده... هرگاه فوت کند... معقول نیست امت در چنین شرایطی (بدون سرپرست) رها شوند... از این رو بر خداوند واجب است کسی را بر آنان بگمارد...»^(۴)

۴-۲-۵- لزوم واسطه فیض

مقدمات اثبات این دلیل چنین است که اولاً؛ انسان طالب نیل به کمالات است. در ثانی؛ تنها راه رسیدن به این کمالات از طریق صراط مستقیم و اطاعت از شرایع آسمانی است. ثالثاً؛ پیمودن این راه بدون راهنما ممکن نیست. از طرفی راهنما باید خود این راه را رفته باشد تا بتواند عهده دار وظیفه هدایت سایر انسان‌ها گردد. این راهنمای برگزیده در اصطلاح شرع امام نام دارد.^(۵) علامه امینی(ره) این قاعده را به شکل دیگری مطرح کرده و می‌فرماید: «... و شریعت‌ها ظرف عمل طولانی دارند... ظرف عمل شریعت خاتم آنها ندارد... خداوند... بر خود لازم دانسته به آنها نیکی کند... پس باید کسی را برای پیشوایی آنها انتخاب کند که از عهده این کار سنگین برآید.»^(۶)

۵- مسأله ضرورت امامت در جامعه از دیدگاه علامه امینی(ره)

علامه امینی برای دست یابی به هدف «اثبات خلافت و وصایت» و جانشینی بلافصل پیامبر(ص) برای امام علی بن ابی طالب(ع) در هر بحثی که پا نهاده و به هر موضوعی پرداخته، در حد اعلای آن به اقامه برهان و ارائه دلیل، مبادرت نموده است. به عنوان مثال، اگر امینی حدیث «الغدیر» را از ۲۰ تن از صحابه و یاران پیامبر(ص)، و یا از ۳۰ تن از دانشمندان برجسته اهل سنت نقل می‌نمود، برای اثبات مقصود او کافی بود. یا اگر این حدیث را از

۱- جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، پیشین، ص ۱۴۲.

۲- ر.ک: عبدالحسین امینی، پیشین، ص ۱۱۷.

۳- جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، پیشین، صص ۱۴۴ و ۱۴۵.

۴- عبدالحسین امینی نجفی، پیشین، ص ۱۱۲.

۵- جمعی از نویسندگان زیر نظر محمود یزدی مطلق، پیشین.

۶- عبدالحسین امینی، پیشین، صص ۱۱۲ و ۱۱۳.

چند تن از صاحبان «صحاح سته» نقل کرده بود به مقصود خویش نائل آمده بود. ولی او به این مقدار اکتفا نکرده و حدیث «غدیر» را بر اساس کاوشی گسترده، ابتدا از یکصد و ده تن از صحابه پیامبر (ص) نقل می‌کند. آنگاه از ۸۴ تن از تابعین نقل نموده است. وی سپس در فاصله آغاز قرن ۲ق، تا سال‌های پایانی قرن ۱۴ق، در طی ۱۳ قرن، حدیث «غدیر» را از منابع و آثار ۳۶۰ تن از دانشمندان طراز اول اهل سنت نقل می‌کند.

او گرچه پیرامون یک موضوع، ادله فراوانی اقامه می‌کند، اما از آنجا که برای این مقصود، اسناد و مدارک فراوانی را به شهادت طلبیده و نوشته خود را به آنها مستند ساخته است، تنوع و جذابیت مباحث در حدی است که هرگز خواننده را خسته نمی‌کند.

سطر سطر اثر ارزشمند «الغدیر» سرشار است از نکات تازه و خواندنی، و تحلیل‌های دقیق و نکات آموزده بگونه‌ای که خواننده هر لحظه خود را در مقابل نکات تازه‌ای می‌بیند؛ حسن این اقدام هوشمندانه این است که موجب می‌شود تا مطالبی که ممکن است در بدو امر برای خواننده بعید جلوه نموده و پذیرش آن دشوار باشد، آرام، آرام به خوبی روشن شده و جلوه‌گر شود، و خواننده، آن حقیقت را با همه وجود باور کند.

شیوه ورود به بحث خلافت و امامت در الغدیر^(۱) با بیان تعدادی از احادیث نبوی در این موضوع آغاز شده و سپس معروف‌ترین حدیث در حوزه امامت را به طور تفصیلی مورد مذاقه و کنکاش قرار گرفته است. اولین حدیث مربوط به آغاز دعوت آشکار پیامبر و در پاسخ به یکی از افراد قبیله بنی‌عامر بن صعصعه آمده است. این فرد سؤال کرده بود: اگر ما از تو تبعیت کنیم و خداوند تو را بر مخالفان چیره کند، آیا پس از شما امر خلافت برای ما خواهد بود؟ حضرت رسول در پاسخ تصریح می‌فرماید:

«زمام و اختیار امر خلافت به دست خداست و هر کجا بخواهد و اراده کند قرار می‌دهد.»^(۲)

علامه امینی از این حدیث به این نتیجه رسیده‌اند که امر خلافت مسأله‌ای شخصی و از باب معرفی جانشین عادی برای یک حاکم یا خلیفه نیست بلکه امری است تحت اراده و اختیار الهی و بشر حق دخالت در این امر را ندارد.

در حدیث دیگری از پیامبر (ص) نقل شده است: «کسی که متولی امری از مسلمین شود و مردی را بر آنها بگمارد در حالی که می‌داند در میان آنها سزاوارتر از او و داناتر به قرآن و سنت رسول خدا وجود دارد، همانا به خدا و رسولش و همه‌ی مؤمنان خیانت کرده است.»^(۳)

در حقیقت علاوه بر اصل ضرورت به کارگیری افراد در مسؤولیت‌های گوناگون، لازم است خصوصیات و

۱- امینی، پیشین.

۲- ر.ک: ابن هشام، پیشین، ج ۱، ص ۳۳؛ و نیز: علی بن برهان‌الدین حلبی، *اسان العیون (السیره الحلیه)*، بیروت: *المکتبه الاسلامیه*، ابی‌تا، ج ۲، ص ۳.

۳- ر.ک: نورالدین هیشمی، *مجمع الزوائد و منبع النوائد*، بیروت: *دار الکتب العلمیه*، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۲۱۱.

ویژگی های شخصیتی این افراد نیز زیر ذره بین قرار گیرد تا کمترین آسیبی به امت اسلامی وارد شود. ضرورت این امر به حدی است که عدم التزام به آن مساوی است با خیانت به خدا و رسول او و همه مؤمنین. صفات امام اگر به دقت مورد بررسی قرار نگیرد و یک فرد جائز و زورگو متولی امر پیشوایی مسلمین گردد، دین دچار آفت می گردد؛ همان گونه که پیامبر بزرگوار اسلام در حدیث دیگری می فرماید:

آفت دین سه چیز است: فقیه ستمگر، پیشوا و امام ظالم، و مجتهد جاهل.^(۱)

ایشان در جای دیگری اوضاع و شرایط حکومت پس از خودشان را نیز پیش بینی و توصیف می کنند و می فرماید: بعد از من حاکمانی می آیند که چیزهایی که انجام نمی دهند می گویند و آنچه را به آن امر نشده اند انجام می دهند.^(۲)

علامه در نهایت به طور تفصیلی به حدیث غدیر می پردازند و از ابعاد مختلف این حدیث شریف و متواتر را مورد کندوکاو قرار می دهند. سیر مباحث از اصل ضرورت تعیین امام توسط خداوند متعال و صفات و خصوصیات یک پیشوا و راهبر آغاز شده و در نهایت به معرفی مصادیق پیشوایی امت اسلامی که دوازده امام هستند ختم می شود.

با نگاه دقیق به الغدیر روشن می شود که مرحوم علامه امینی (ره) در بررسی احادیث مربوط به موضوع امامت، روش هوشمندانه ای را دنبال می کنند. ما در ادامه به تقسیم بندی و تشریح بخشهای به کار رفته در این روش و سلسله بحث های مرتبط با آنها خواهیم پرداخت.

۶- بررسی ادله و مبانی امامت و رهبری سیاسی در کتاب الغدیر

۶-۱- ذکر سخنان حضرت رسول (ص) در باب جانشینی

این بخش به ذکر سخنان گهربار حضرت رسول راجع به مسأله خلافت و امامت پس از رحلت پرداخته است. به عبارت دیگر، این بخش نخست آن دسته از سخنان پیامبر اسلام (ص) که پیرامون خلافت و امامت از نخستین روزهای آغاز دعوت حضرت رسول (ص) از شیعه و سنی نقل شده است را ذکر کرده و سپس احادیث ذکر شده در کتب صحاح سته اهل سنت در معرفی امام علی (ع) به عنوان شایسته ترین فرد به جانشینی حضرت رسول (ص)^(۳) آمده است، و آنگاه در نتیجه گیری علامه نظرات خود را بر مبنای حقایق موجود در هر حدیث بیان می دارند.

۱- ر.ک: علی بن محمد ماوردی، *منتخب کنز العمال*، در حاشیه مسند احمد بن حنبل، بیروت: دارالفکر، [بی تا]، ج ۵، ص ۲۱۲.

۲- ر.ک: احمد ابن حنبل، *مسند احمد*، بیروت: *دارالاحیاء التراث العربی*، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۴۵۶.

۱- ر.ک: عبدالحسین امینی، *محمد حسن شفیعی شاهرودی*، بحثی برگرفته از کتاب الغدیر اثر علامه امینی (خلافت و

امامت)، قم: مؤسسه میراث نبوت، ۱۴۳۲ق، صص ۵-۷.

خود این بخش نیز به ترتیب از یک سلسله احادیث مشتمل بر دلایل عقلی و نقلی و کلامی تشکیل یافته و در نهایت به نتیجه‌گیری علامه منجر شده است. سیر این احادیث به این صورت است:

- ۱-۱-۶- ذکر برخی سخنان حضرت رسول در آغاز دعوت با رعایت سیر تاریخی صدور آن احادیث
- ۲-۱-۶- معرفی و تبیین واقعه غدیر و مراد از ثقلین و تفسیر واژه ولایت با توجه به تاریخ و سخنان اصحاب و حضرت رسول(ص)؛
- ۳-۱-۶- اهتمام به معرفی توجهات خاص صورت گرفته در این واقعه از سوی خدا و رسول اکرم(ص)؛
- ۴-۱-۶- ذکر راویان حدیث غدیر اعم از صحابه یا تابعین؛
- ۵-۱-۶- نتیجه‌گیری علامه از سلسله بحث با تشریح معنای حدیث غدیر همراه با ارائه و تبیین هجده قرینه بر این نتیجه‌گیری.

۲-۶- تبیین عقیده شیعه درباره خلافت و امامت

این بخش نیز مشتمل بر سلسله مباحثی است که در اثبات نظر شیعه در باب مسأله امامت آمده است. سیر این ادله به شکل زیر است:

- ۱-۲-۶- دیدگاه شیعه در باب شرایط امام چون الهی بودن منصب امامت با توجه به قاعده لطف؛
- ۲-۲-۶- عقلی بودن لزوم تعیین جانشین برای رسول خدا با استناد به سخنان ابن عمر، عایشه، معاویه و ...؛
- ۳-۲-۶- اثبات انحصار خلافت در خاندان علی(ع) با توجه به سخنان حضرت رسول؛
- ۴-۲-۶- رد شبهات مطرح شده در باب انحصار خلافت در خاندان علی(ع) با توجه به نتیجه‌گیری عقلی از نقل‌های حضرت رسول(ص) و بزرگان اهل سنت.

۳-۶- تبیین عقید اهل سنت در باب خلافت

این بخش نیز بر مباحث زیر تأکید دارد:

- ۱-۳-۶- دیدگاه اهل در باب شرایط مجاز در انتخاب خلیفه چون مفضول بودن، فسق، به زور تصدی حکومت کردن، گناهای چون غصب اموال و ضایع کردن حق دیگران و.. و دلایل آنها؛
- ۲-۳-۶- نقد دیدگاه اهل سنت درباره شرایط خلیفه؛
- ۳-۳-۶- نقل سخنان و عملکرد خلفای نخستین اهل سنت؛
- ۴-۳-۶- تناقضات موجود در کلمات اهل سنت با یکدیگر و عملکرد ایشان؛
- ۵-۳-۶- اثبات عدم وجود شروط امامت در خلفا؛
- ۶-۳-۶- نقل، بررسی سندی و اثبات احادیث جعل شده درباره خلفا و خلافت؛
- ۷-۳-۶- نقل و بررسی ماجرای سقیفه؛

۶-۴- نتیجه گیری از بحث‌ها

این نتیجه گیری از چند مقدمه شکل گرفته که عبارتند از:

۶-۴-۱- اثبات افضلیت و برتری امام علی(ع) با توجه به سخن مسعودی؛

۶-۴-۲- اثبات اجبار امام علی(ع) بر بیعت از سوی خلفا؛

۶-۴-۳- نقل ستایش‌های خلفا از امام علی(ع)؛

۶-۴-۴- اثبات تضييع حق امام علی(ع) با توجه به نقل‌های خود اهل سنت؛

۶-۴-۵- دفاع از دیدگاه‌های سیاسی - دینی پیرامون امامت: دفاع از آموزه‌های دینی یکی از وظایف اصلی

علم کلام است. بر این اساس، متکلمان شیعی نیز همراه با پیگیری مهم‌ترین سؤالات و شبهات زمانه خود، در صدد ارائه پاسخ و توضیحات لازم بر می‌آمده‌اند.^(۱)

۷- مهمترین ابعاد و ادله کلامی (عقلی و نقلی) علامه امینی(ره) بر نصب امام علی(ع)

علامه امینی(ره) در کتاب شریف الغدير شیوه منسجم و کارآمدی را در دفاع از امامت امیرالمؤمنین

علی(ع) ارائه کرده اند که ما در ادامه این بحث به اختصار به برخی از مهمترین ابعاد ادله عقلی و نقلی آن اشاره خواهیم کرد:

۱- ر.ک: محمد بن حسن طوسی، *تلخیص الشافعی*، تحقیق سید حسین بحر العلوم، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۴ق، ج ۱.